

МОНЕТЕ У СРБИЈИ ПРВОГА УСТАНКА

1. Монете у оптицају

У XVIII веку су се у Србији сретала два монетарна система, аустријски и турски. Монете из медитеранског система (шпанског и венецијанског) стизале су обично као саставни делови турског или аустријског система.

Почетком XVIII века у Србији и Београду помиње се велики број разних монета: синцирлије, туралије, гроши (пјастре), аспре, паре, золоте, урупи, полгроши¹ (турске); френгије,² маџарије, форинге, марјаша, крајцаре, новци, динари, потуре, грошићи, талири, карагроши (аустријске); цекин (венецијански); тимуни, тулти (француски), шкуде сивиљане (шпанске).³ Овде се ради о два монетарна система, турском и аустријском, који су се не само додиривали, него и смењивали. Под аустријском влашћу (1718—39) доминирале су ондашње аустријске монете: форинге су замениле грошеве, и потпуно је потиснут турски новац.⁴ Ретко се у актима налазе турске монете.⁵

¹ Полгрошица је турска монета из XVII века, позната из записа, а помињава у народним песмама (Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српско-хрватских народних песама*, Ср. Карловци 1925, 19; В. Богишић, *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, I, Београд 1878, 326); у XVIII веку се обично називала „полутак“.

² Френгија означава „западни“ златник. Ову монету помиње и народна песма. П. Михаилов, *Бугарски народни песни от Македонија*, Софија 1924, 165. Френгија је обично млетачки цекин. Д. Руварац, *Мојсије Петровић митрополит београдски*, Споменик 34, 85; Д. Поповић, *Грађа за историју Београда*, Споменик 78, 17; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, бр. 2041, 1523.

³ Д. Поповић, *Грађа за историју Београда*, Споменик 78, 17—57. Марјаш се звао и кривак. Р. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718—1739)*, Споменик 52, 88, 93. У једном дневнику из 1718. помињу се форинге, пјастре, угарски цекини, паре, реали. Г. Шкриванић, *Дневник Дубровчанина М. Пешића о пожаревачком мировном конгресу 1718. године*, Београд 1952, 26, 28, 29, 30, 31, 38, 45, 60. Тимуни су углавном француски и италијански лоши новци, имитација доброг француског новца Луја XIV која је прављена за Левант после 1660. године; код нас је употребљавана још и у последњим деценијама XVIII века.

⁴ Д. Поповић, *Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира*, Београд 1950, 96; *Исти, Београд пре 200 година*, Београд 1935, 103.

⁵ Гроши и золоте: Д. Поповић, *Грађа за историју Београда 1718—1739*, Београд 1958, 175, 181. Грош у Кладову из 1736. сигурно је турски. Р. Грујић, *Споменик* 52, 190. Један трговачки уговор је 1729. у Београду рачунао са грошима. В. Стајић, *Београд пре 200 година*, *Гласник Ист. др. у Н. Саду* VI, 367.

Далматински трговци су у првој половини XVIII века доносили у српске области пуно млетачких цекина. Један херцеговачко-дубровачки трговац је у бугарско Подунавље 1709. године носио цекине, унгаре и дубровачке динаре;⁶ у Нишу је код другога нађено цекина, унгара, синцирлија, зеримахбуба, динара и пара;⁷ у Новом Пазару је 1737. код некога остало синцирлија, туралија, фундуклија, цекина,⁸ а код другога цекина, фирентинских шкуда, золота, аспри, млетачких сребрних дуката.⁹ Дубровачки трговци су увек имали доста цекина, а и босански трговци, који су ишли далеко на исток, исто тако радс су држали цекине. Средином XVIII века у Србији Босанци и Дубровчани имају највише цекина и дубровачких и аустријских талира.¹⁰ Тефтери Нишке митрополије (до 1739. године) показују за овај крај доминацију турског монетарног система са нешто главних монета медитеранских: синцирлије, фундуклије, золоте, гроши, паре, аспре, чурок-аспре (турске монете), маџарије (аустријске), цекини (млетачки), тимуну (француски).¹¹ Овде је очигледан велики број разних квалитетних златника у промету: турских, млетачких и аустријских. У Босни су тада нарочито били омиљени цекини који су стизали са приморја.¹² Трговина са Аустријом доносила је Босни златне маџарије;¹³ оне су уосталом биле у употреби на целом Балканском полуострву.¹⁴ У албанско-далматинском приморју битан је био млетачки новац, који није дубље улазио у унутрашњост.¹⁵ Преко Цариграда и других лука шириле су се и разне друге европске монете, нарочито

⁶ Државни архив Дубровник (скраћено: ДАД), Acta turcarum В 141, 1. Цекин се називао и рушпа, рушпија, шљивак. Неко је 1802. „дужан манастиру Доволи дуката шливи 46“. А. Пејатовић, *Списак фермана... манастира св. Тројице код Плеваља*, Споменик 39, 94.

⁷ ДАД, Acta turcarum С 7, 63.

⁸ ДАД, Diversa de foris 155, 247.

⁹ ДАД, Исто 155, 263'. Код једне компаније у Новом Пазару и Софији: цекини и аспре. ДАД, DF 156, 261. У Новом Пазару је 1734. код неког умрлог Дубровчанина остало само цекина. DF 154, 8. Када су неки херцеговачки трговци 1735. ишли за Београд, понели су 800 цекина. DF 154, 226.

¹⁰ Осман-бег Лиловић из Подгорице дошао је у Прокупље 1757. и донео дубровачке талире-вжлине; 1765. забележено је у Прокупљу да „посла ми по Требињанима 40 талира (аустријских)“; 1758. донео је Осман-бег Куртовски Требињанин златне зеримахбубе у Прокупље; итд. ДАД, Privata 22, 3, 5, 7, 23.

¹¹ Ј. Хаџи-Васиљевић, *Тефтери нишке митрополије 1727—1739*, Зборник за историју Ј. Србије, Скопље 1936, 39—75. Тимун је био 1730 : 8,6 а 1734 : 10 аспри (Исто, 47, 60), док је 1747 : 10 аспри.

¹² Крајем XVII и почетком XVIII века херцеговачки трговци су у Дубровнику најрадије узимали само златне цекине, слично неким јуначким песмама тога доба које баратају искључиво златним дукатима.

¹³ У муслиманским јуначким песмама дукат и маџарија су скоро синоними. Е. Hadžiomerspahić, *Muslimanske narodne junačke pjesme*, Banja Luka 1909, 38, 223, 274; К. Herman, *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, I, Sarajevo 1933, 17, 132, 265, 272, 306, 354, 368, 441, 443, 448, 463, 549; II, 257, 524.

¹⁴ Унгар је 1718. у Пожаревцу био 3 пјастре-гроша. Шкриванић, н. д., 38. У Београду је 1721. златна френгија (цекин) била по 3 гроша и 2 тимуну. Поповић, Споменик 78, 17. У Новом Пазару је 1727. цекин стајао 3 гроша и 24 аспре а унгар — 3 аспре мање. Уопште је цекин од XV—XIX века стајао нешто више од унгара; у Србији су 1821—22 били равни, али је 1823. „рушпа“ опет имала виши курс од несарског дуката.

¹⁵ У Драчу су 1721. главне монете у промету биле: цекин (360 аспри), унгар (360—380), сребрни филип (170—175), талир (190) и сребрни млетачки дукат код нас називан „грош“ (137 аспри). ДАД, DF 147, 374'. У документима из Паштровића XVIII века помиње се унгар изузетно ретко (Божић-Павићевић, *Паштровске исправе XVI—XVIII века*, Цетиње 1959, 110) а иначе само млетачки новац (сребрни дукати-гроши, филипи, динари, цекини, талири, лире).

млетачке, шпанске, аустријске и француске. Аустријски талири долазили су са севера и у доба успона аустро-турске трговине, пред велики рат из 1737—40, и били су тада веома раширени.

Али повлачење аустријских трупа и слабење трговине Турске са севером знатно су ослабили раширеност аустријске монете средином XVIII века. Пећки трговац Андрејевић тада рачуна скоро све са аспрама.¹⁶ Међутим, аспре ускоро сасвим ишчежавају из употребе и све се рачуна у малим сребрним парама. Чак су и народне песме тога доба запамтиле аспру као неку ситну, скоро легендарну мајушну парицу.¹⁷ Основно средство у плаћању код Турака били су средином XVIII века сребрни гроши. Овај је „турски талир“ имао тежину: 1719 — 25,26; 1782 — 19,0; 1790 — 12,83; 1797 — 13,37 грама и делио се на 40 пара по 3 аспре. Пару је наш народ називао и „пара царевица“.¹⁸ У свим рачунима тога доба налазе се гроши.¹⁹ И многобројна дубровачка документа и трговачка акта служе се скоро искључиво турским грошима-реалима, али често само као обрачунском јединицом.²⁰ Арслани се сада веома ретко помињу.²¹ Разни добри златници и даље су били веома раширени и свуда у употреби.

¹⁶ С. Димитријевић, *Један наш трговачки дневник из XVIII века*, Зборник за историју Ј. Србије, 361—377. Андрејевић ретко помиње тимуне (Исто, 369). У Венецији он рачуна са грошима, а то су сребрни дукати (напомена С. Димитријевића да је „грош курентан“ исто што и турски грош нетачна је исто као и тврђење да су млетачки грошићи-динари исто што и аспре (Исто, 369, 371). Трговац је грош рачунао по 124 аспре а лиру по 30 аспри. У црквеним документима су се аспре по традицији задржале још веома дуго. Низ аката манастира св. Тројице (Плевље) средином XVIII века рачуна у аспрама (Пејатовић, *Споменик* 39, 90, 91, 96, 99, 100, 101); берат митрополита новопазарско-призренског рачуна у аспрама (И. Јастребов, *Податци за историју цркве у Старој Србији*, Гласник СУД 40, 232) а слично је и у берату београдског митрополита (Ј. Ковачевић, *Берат Матмуда II од 7 новембра 1813 београдског митрополиту Дионисију*, *Споменик* 10, 30, 32). Акта из Плевља крајем XVIII века помињу аспре, паре гроше, цекине, тимуне, динаре и 1804 золоте (Пејатовић, *Споменик* 39, 101).

¹⁷ В. Богишић, *Народне пјесме*, 76, 295; В. Караџић, *Српске народне пјесме*, II, Беч 1875, 133, 206; Караџић, *Српске народне пјесме*, V, Београд 1898, 263.

¹⁸ Пара је била синоним за новце разних држава уопште, те је овај израз прецизирао да се ради о турској „пари“. Herman, н. д., II, 200; Hadžiomerspahić, н. д., 138; Караџић, V, 198; *Hrvatske narodne pjesme, Junačke pjesme*, I, Zagreb 1896, 412; Исто, *Zenske pjesme*, II, Zagreb 1914, 128, 214. Интересантно је да Д. Костић (*Тумачења друге књиге српских народних песама Вука Стеф. Караџића*, Београд 1937) даје објашњење да је цекин млетачки златник од 60 гроша (стр. 25, 151), талир — монета од 20 гроша (151) што се односи на крај XIX века, а никако на доба када су се догађаји одигравали и песме певале. „Динар“ он тумачи са „најмања јединица новчана, мања од обичне паре“ (5), не износећи да ли је динар аустријски, турски (= пара), млетачки или дубровачки новац, што је све и био. Вук у своме „Рјечнику“ золоте помиње скоро као легендаран добар новац, бољи од гроша, што значи да су се оне у Србији биле већ изгубиле, иако их око 1800. још има у западним крајевима (Пејатовић, *Споменик* 39, 101; В. Ђорђевић, *Босанско-херцеговачки трговци у Далмацији*, *Годишњица* 35, 222; уоп. о злоту Д. Поповић, *Београд пре 200 година*, 103 и Поповић, *Србија и Уград*, 96, где је золога руски новац, а арсланија — немачки златник).

¹⁹ „Турски вижлини“ 1800 (ДАД, DF 266, 41), 1788 (DF 210, 66), „турски реали“ 1743 (ДАД, Dogana 42, 66) и 1756—59 (ДАД, Zessa 5, 397, 430; Исто 6, 30, 32, 102, 126).

²⁰ У Прокупљу је један трговац између осталог у свој тефтер записао и „20 X 1779. хурчија из (села) Релинце узе за приштевски панађур гроша 8“. ДАД, Privata 22a, 220.

²¹ Арслани се веома ретко помињу у XVIII веку у нашим објављеним документима: Поповић, *Србија и Београд*, 96; Поповић, *Београд пре 200 година*, 103; Д. Поповић, *Срби у Будиму*, Београд 1952, 162 (али као златници); Г. Витковић, *Споменици из будимских и пештанских архива*, I, Београд 1873, 33; В. Скарвић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, Сарајево 1928.

У једној табlici из 1765 даје дубровачка влада курс основних монета за Цариград: реал-грош (40 пара), злата (30), цекин (160), афрички цекин (130), синцирлија (110), зеримахбуб (110 пара).²² Ово је потпуно турско-медитерански систем. Јасније стање у Србији показује велики тефтер једног дубровачког трговца који је живео у Прокупљу око 1756—83.²³ Турски златници су код њега у сталној употреби (зеримахбуб, фундук, стамбол). Све се обрачунава реалима-грошима, али стара аспра још важи у појединим ценама, па се чак налазе добре и чурук-аспре. Тефтер има и цекина, дубровачких талира, злата, аустријских талира, турских гроша „ријала“. Аустријски талири су овде стигли са далматинског приморја; углавном доминирају турско-млетачки златници и аустријски талири, а маџарија уопште нема.²⁴

Народне песме које су певане и коначно дотериване у XVIII веку ње наводе много монета; то су наравно оне исте монете које се помињу и у писаним документима тога доба. Само ретке песме наводе целе спискове монета, обично да би их могле поредити у „инвентарима“ ризница или „ценовницима“ робља. Тако неке песме наводе заједно гроше, вижглине, крстате талире, рушпе;²⁵ паре, динаре, гроше,

132; П. Момировић, *Прилог проучавању сарајевских кујунџија*, Прилози за ор. филологију V, 204; Ј. Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе* (1685—1782), Цетиње 1956, 158; Д. Вуксан, *Историска грађа*, Записи 22, 1939, 366; Г. Витковић, *Историски споменици српски*, Гласник СУД 73, 308; Ј. Matasović, *Iz ekonomske Historije*, Nar. starina 20, 185. Дубровачка акта мало помињу арслане (ДАД, DF 144, 340; DF 143, 142'; Let. di lev. 82, 79; Detta 27, 4; Test. not. 79, 166'). Арслан је 1711. био тежак 8,5 драма и вредео 43 паре. Помиње се у Цариграду 1711. и 1733. по 43 односно 51 пару, дакле за 22 одн. 29% ниже од талира; руска акта из почетка XIX века под лавом, арсланом, подразумевају само турске гроше. М. Гавриловић, *Милош Обреновић, III*, Београд 1912, 563, 574.

²² ДАД, Let. di lev. 86, 89'. Реал-грош-пјастра је у другој половини XVIII века углавном раван дубровачком обрачунском дукату, те је 1 пара = 1 дубр. динар. У првој половини XVIII века реал се рачунао по око 60 динара, те је пјастра 1724. била 60 динара (ДАД, Detta 31, 7'), а крајем XVIII века увек по 40 динара. Дубровчани су турски обрачунски грош популарно звали реал у XVIII веку, исто као и босански франевци у својим хроникама. М. Поповић (*Дубровачки конзулат у Александрији*, сеп. из Ист. гласника 1954, бр. 4, 20) сматра, ипак, да је „реал“ у Турској стари шпански реал, мада се реал у Турској стално дели само на 40 пара (ДАД, CM 96, 271', 280; CM 97, 138'; CM 98, 311; CM 95, 27; Let. di lev. 86, 89'; Let. di lev. 71, 14; Исто 73, 18; Исто 109, 257'; Исто 110, 52; DF 193, 15; CR 183, 43'). Дубровачка ковница је 1749. „турски реал“ рачунала по 49 динара (Zessa 5, 397, 430), а диреклију по 85 динара; 1752. и 1758. „турски реал“ је рачунала по око 48 динара (Zessa 6, 32, 126), а диреклију по 82—88 (аустријски талир — 92, млетачки ср. дукат — 62—64 динара). „Пјастра“ је 1782. била 42 динара (Zessa 8, 102) а тада је по свом чистом сребру диреклија рачуната по 87 динара. Термини у дубровачкој нумизматици уосталом нису још рашчишћени: фиктивни, обрачунски дубровачки дукати називају се „златни дукати“, фиктивне, обрачунске шкуде зову се „златне шкуде“, или и „талири и злату“, па и „златне млетачке шкуде“ (Глас 156, 17; Глас 164, 234, 235, 238; Прилози 21, 1955, 232).

²³ О важности овога тефтера за економске прилике, занате, етничка померања, историјску географију, робно-новчане односе на селу биће више речи у посебном раду, о коме је већ реферисано (уп. *Годишњак САН* 1958, 515); и о монетама у самом Дубровнику мора се опширније писати на другом месту јер то не долази у оквир рада о Србији (уп. *Анали Историског института ЈАЗУ у Дубровнику*, VI—VII, 233—248).

²⁴ У другом тефтеру из Прокупља помиње се овде и афричка монета тунус од 495 аспри 1782. ДАД, Privata 22, 41'. Овај златник, који је био у оптицају у Алжиру, вредео је у Србији 1823. око 12 гроша. Код неког другог Дубровчанина који је умро у Прокупљу 1773. нађени су аустријски талири. ДАД, DF 189, 219. Код једнога који је умро у Влашкој остало је 1758. неких 800 „леона“. Let. di lev. 82, 79; Test. not. 79, 166'.

²⁵ Караџић, *Српске народне пјесме*, III, Београд 1894, 422—423.

золоте, дукате;²⁶ гроше, дукате, талире, бешлуке, рушпе;²⁷ гроше, дукате, талире, паре, динаре;²⁸ рубије, махмудије, рушпе;²⁹ дукате, полугрошнице, паре, новце.³⁰

Пред средину XVIII века основни курсеви монета у Цариграду и Турској били су, у аспрама (на основу дубровачких дипломатских извештаја):

	1739	1744	1747
унгар-мађарска	441	439	440
цекин-рушпа	443	453—457	462—465
аустријски талир	236	243—245	246
млетачки сребрни дукат „грош“	150	—	165

Идеални, обрачунски новац стално је био грош, пјастра, реал, од 40 пара.³¹ У један талир се рачунало по два гроша.³² После средине XVIII века рачунало се у један цекин по четири гроша, и формирање се стални курс 1 цекин = 2 талира = 4 гроша. Цекин је прво био на око 465 аспри, а онда се задуго усталио на 480 аспри или 4 гроша. Курс цекина, рачунат у грошима и аспрама био је у Дубровнику:

1660—1706	2,50	300	1740—1746	3,75	450
1709—1725	3,0	360	1746—1748	3,80	456
1726—1730	3,25	390	1749—1763	3,875	465
1731—1739	3,5	420	1764—1778	4,0	480

Цекин је у Цариграду 1757. ишао по 465 а 1758. по 474 аспре;³³ 1759. се цекин рачунао по 3 ¹¹/₁₂ гроша или 470 аспри,³⁴ а око 1763—64 настао је сасвим чврст курс од 4 гроша за цекин.³⁵ Рачунато у турским парама, курс цекина се у Дубровнику кретао 1747:154; 1749—1764:155; 1764:157; 1764—1765:160. Два гроша сачињавала су стално један талир.³⁶ Два талира сачињавала су један цекин од четири гроша.³⁷ Зато је влада Дубровника 1765. и званично наредила да један

²⁶ Б. Петрановић, *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, Београд 1867, 556.

²⁷ Н. Кашиковић, *Народно благо*, I, Сарајево 1927, 38. Ове турске талире бешлуке Вук не помиње у Рјечнику где је изоставио низ турских речи.

²⁸ Караџић, *Српске народне пјесме*, II, Вец 1875, 630.

²⁹ *Hrvatske narodne pjesme, Junačke pjesme*, I, 194. Махмудије су из XIX века.

³⁰ Богишић, *Народне пјесме*, 326.

³¹ „Реали или по простому гроши“ каже се у Босни 1765. Ј. Јеленић, *Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu*, GZM 1917, 13; Исти, *Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci*, GZM 1925, 18, 25, 40; GZM 1927, 173, 175. Дубровачки талир „вижлин“ рачунао се зато по 60 динара или око 1,5 реал. Од турскога гроша мора се разликовати млетачки „грош муниде куренте“ (Божић—Павићевић, и. д., 90, 91, 93, 121, 139; Димитријевић, *Један наш трговачки дневник*, 369). Објашњење за грош (Божић—Павићевић, 240) погрешно је: грош никако не износи 1/24 дуката, као што тамо стоји, пошто се из других докумената исте збирке јасно види да грош има 40 динара-гросета, исто као и сребрни дукат, док дукат-цекин има 6 гроша.

³² Писмо из Цариграда од 15 VIII 1743, ДАД, Acta XVIII, 125/3164.

³³ Исто од 12 VIII 1758, Acta 126/3165.

³⁴ Исто од 12 V 1759, Исто.

³⁵ Већ 1751. забележен је курс и од 480 аспри. ДАД, *Detta* 59, 13; 1747. постоји и други курс од 462 аспре.

³⁶ ДАД, *Detta* 59, 13; CR 175, 71'; CR 184, 104'; CM 99, 102', 112; CM 100, 141, 188; CM 102, 105 итд.

³⁷ *Detta* 59, 13; CR 184, 104'; DF 243, 186; Zessa 5b, 82 (понекад је талир и нижи од два цекина: Zessa 5b 138, 239, 273).

цекин износи 480 аспри; толико је стајао цекин и 1775. и 1782.³⁸ У Босни су цекин 1766. и 1775. рачунали са по 4 гроша.³⁹ Црногорци су 1798. писали да је „навичај од нахије Цернице“ да у један цекин иду 4 арслана.⁴⁰ Курс цекина је, дакле, око 1760. достигао неких 460—465 аспри или непуних 4 гроша, а онда је добио сталну висину од 4 гроша. Пораст курсева који је трајао непрекидно од краја XVI века био је заустављен. У Прокупљу је цекин стајао 1756—1762 : 465; 1763 : 480 аспри.⁴¹ У Дубровнику је цекин 1749—63 био по 465 а 1764—78 по 480 аспри; курс од 480 формирао се тачно око 1764. Србија је 1756—62. имала курс од 465 а од 1763. курс од 480 аспри. И овде је лаки скок око 1763—64. и сталност од те године. Може се зато узети да је у доба око 1750—1780. курс златника прилично стабилан.⁴²

У доба константних курсева у Србији и даље су биле у оптицају лоше чурук-аспре, које су потицале из кризе с краја XVII века⁴³ паралелно постојање овог остатка хаотичних прилика са „здравим“ аспрама показивало је стабилност целог система, јер се обе врсте аспри нису мешале. И у Србији и у Босни било је чурук-аспри а насупрот њима „здравих аспри“.⁴⁴ Високи курсеви крупних монета, који се наводе у неким документима (преко 900 аспри за дукат) односе се увек на чурук-аспре које вреде 1/2 добре аспре. Курс цекина у чурук-аспрама био је⁴⁵ 1718 : 640 и 740; 1726 : 800; 1746 : 800 и 920; 1752 : 920 и 990; 1753 : 800; 1755 : 930; 1759 : 930; 1763 : 923 аспри. Чурук-аспре су се употребљавале при многим рачунима за курс разних монета (цекин, талир, пара, грош, арсланија), као и за разне цене. Око 1770. стајала је ока просте вуне у Херцеговини око 56 чурук-аспри. И у Прокупљу се 1756. вуна рачуна по 26,5 „јаспри здрави“, аршин беза по 95 „здравих аспри“, за разлику од чурук-аспри.⁴⁶

Значајна одлика овога доба је и обиље турских златника. Они су били квалитетни и сталнога курса у аспрама:

	1756	1758	1763	1765	1770	1775	1776	1782
фундук	—	—	465	465	480	480	—	—
зеримахбуб	330	330	330	330	360	330	330	330
синцирлија	—	—	—	330	—	330	—	—

³⁸ Let. di lev. 86, 89'. Али постоји и нешто друкчији курс: 1747 — 462 а 1764 — 465 и 471 аспра. И 1775—82 курс је 480 аспри. CR 184, 104'; Cassa 20b, 314. Године 1764. има разних курсева: 155 пара (CM 100, 137, 173', 174) 157 (CM 100, 150) и 160 (CM 100, 210), већ према томе где се врши исплата.

³⁹ Ј. Томић, *Писма драгомана Франа Медуне с пута у Травник 1766. г.*, Споменик 74, 52; Ј. Јеленић, GZM 1926, 8.

⁴⁰ Д. Вуксан, *Историска грађа*, Записи 22, 1939, 366.

⁴¹ Подаци потичу из малог прокувачког тефтера, ДАД, Privata 22, passim.

⁴² Док се цекин у Цариграду 1711—47 попео од 360 на 462 аспре (за 36 година — за 28,3%), он се од 1747—78 попео од 462 на 480 аспри (за даљих 30 година — свега за 4%) а онда је курс од 480 скочио на 900 аспри у периоду 1778—84 (за 16 година — за 85%).

⁴³ Опширније у посебној студији.

⁴⁴ Д. Поповић, *Београд пре 200 година*, 103; В. Скарић, *Сарајево и његова околнина*, Сарајево 1937, 109, 117; Поповић, *Споменик* 78, 30. Од краја XVII века ковани су и бакарни фулуси, који су били у оптицају и у XVIII веку. D. Buturović, *Prilozi za or. filologiju VI—VII*, 250.

⁴⁵ Ј. Јеленић, GZM 1925, 11; Ј. Матасовић, *Фојничка регеста*, Споменик 67, 213; Х. Капићић, *Столац у 18. вијеку*, Сарајево 1940, 10; Поповић, *Србија и Београд*, 96; Скарић, *Српски православни народ и црква*, 133; ДАД, *Sanita* 6, 129; DF 171, 137; DF 173, 92; CR 166, 140; Acta turcarum B 21, 3.

⁴⁶ ДАД, Privata 22, 1', 2.

У Босни је 1759. забележено да „поче ићи фундуклија“ као и цекин, „ал’ брате нема ти цекина кога воле и Турци“.⁴⁷ Прокупље је фундуке рачунало: 1757 : 440; 1759 : 465; 1761 : 433; 1769 : 465; 1772 : 480; 1783 : 480. Фундук је дакле био раван цекину, па се 1755. и 1775. изједначавао са њиме;⁴⁸ народне песме чак више цене фундук од цекина.⁴⁹

Овај период сталности курса, од средине XVIII века до ратне опасности из око 1780. познат је иначе у Турској као доба јаничарских буда, интензивног читлучења у Србији, борби међу пашама, жестоких сукобима међу феудалним господарима, а године после руско-турског рата (1768—74) одликују се хаотичним стањем у југословенским земљама под турском влашћу, издвајањем и међусобним борбама локалних управљача до те мере да странци виде скоро општи грађански рат. Али је међународна трговина добила великог замаха, а трговци у варшима све већи значај. „Место да воде рат, турски трговци, који су већином јаничари, воле мир и трговину“.⁵⁰

2. Аустријске монете у Србији крајем XVIII века

За време аустријске владавине у северној Србији био је овде потпуно преовладао аустријски монетарни систем; основа је била рајнска форинта (гулден) која се делила на 100 новаца-динара, односно на 60 крајцара.⁵¹ Код нас су се често мешали називи ситнијих делова форинте.⁵² Форинта је у XVIII веку била нижа од турскога гроша. Једна форинта стајала је у парама⁵³ :

⁴⁷ J. Jelenić, GZM 1925, 11.

⁴⁸ H. Hadžibegić, *Narač ili džizja*, Prilozi za or. filologiju III—IV, 134. У Београду су 1755. рачунали цекин и фундук за исте вредности.

⁴⁹ Hadžiomerspahić, н. д., 58, 138; Herman, н. д., II, 69, 257, 312. Народне песме помињу и турске синцирлије. Караџић, V, 363. Вуков Рјечник нема ни фундука ни синцирлија као ни многих других турских монета.

⁵⁰ A. Beer, *Die oesterreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II*, Archiv oest. Geschichtsforschung 86—1, 155.

⁵¹ Овде неће бити детаљнијег описивања аустријског монетарног система, него се доносе само подаци потребни за објашњавање прилика у Србији.

⁵² У Копривници се 1696. рачунало да рајнска форинта има 80 „новаца“. Р. Грујић, *Прилози за историју Срба у Аустро-Угарској*, Споменик 51, 23. Иначе се 1/100 део форинте називао новац. Крајцаре (по 60 у форинти) називане су и „новчић“. Д. Пантелић, *Сеоба Коче Анђелковића у Банат*, Годишњица 45, 166; R. Horvat, *Poris srijemske županije god. 1745*, Vjesnik zem. arhiva 1913, 70. Али су и „новци“ називани „новчић“. Витковић, *Споменници*, I, 108. Д. Поповић дели форинту на 60 крајцара или „новаца“ или на 100 „новчића“. Поповић, *Грађа за историју Београда 1718—1739*, Београд 1958, 27. У документима ове збирке дели се форинта на 100 новаца (*Грађа*, 43—52, 78, 268) што се и истиче (425). „Грошић“ садржи 5 „новаца“ (*Грађа*, 45) мада се иначе ова монета назива и „грош“ (70). Форинта се делила и на 80 бакарних „грошића“. Детаљно о аустријским монетама, пре свега у Хрватској XVIII века, в. Z. Herkov, *Horvacki novac*, Starine 44. Овде треба истаћи да нумизматичари „презиру“ архивске документе, а историчари који испитују развој новца одбањују нумизматичка испитивања, што наноси штете у обе врсте рада; Херков у иначе сјајној расправи није успео да открије која је баш монета „хорвацки новац“ из докумената, а V. Koščak (*Korespondencija Dubrovačke vlade sa sjevernom Hrvatskom*, Zbornik Historijskog instituta JA, 2, Zagreb 1959, 190—191) поставио је теорију да је у Хрватској доминирао ситан дубровачки новац, исто без много основа.

⁵³ Увек се ради о директном односу између форинте и пјастре, а само изузетно о индиректном добијању „курса“. Када је златник био по 4,5 форинте, унгар је у Турској био по 440 аспри (1740), те би форинта износила само 32 паре, што се не може узети за фактични курс. Око 1680 форинта је износила 66,5 аспре.

1730: 31	1793: 50	1802: 51—52	1821: 240
1731: 29—35,3	1794: 44	1804: 53 (40)	1832: 300
1750: 35	1795: 37	1805: 53 (40)	
1755: 33	1796: 39	1806: 38,3	
1770: 35,5	1797: 38,5	1807: 40	
1780: 35	1798: 57	1808: 39 (30)	
1784: 46	1799: 60	1813: 50	
1793: 38	1800: 59—60	1815: 60	

Форинта је, дакле, у XVIII веку била нижа од гроша, али је у инфлацији крајем XVIII века добила курс за око 25% виши од гроша.⁶⁴ Наравно да је и форинта губила вредност у доба ратова око године 1800, а папирна форинта је затим сломила углед гулдена и изазвала финансиски слом из 1811. За 1 шпанску диреклију 1800. давало се 2.35 а 1808 — 5.20 форинти.⁶⁵

Највећи углед међу аустријским новцима уживао је у Србији хесарски дукат. Један дукат је око 1720—30 стајао 4¼ форинте.⁶⁶

Д. Поповић, *Срби у Војводини*, I, Нови Сад 1957, 268. Форинту су у Цариграду службено рачунали по 80 аспри (1700), те би стајала око 27 пара. У Србији је унгар 1730. рачунат по 400 аспри и по 4¼ форинти, па би форинта била по 31 пару. Подаци: 1731. (Г. Витковић, *Гласник СУД* 73, 320), 1755. (Matasović, *Nar. stařina* 20, 185), 1798. (Ђоровић, *Годишњица* 35, 222), 1793. и 1799. (Д. Пантелић, *Београдски пашалук пред Први српски устанак*, Београд 1950, 67, 274), 1804. (В. Поповић, *Један спор о трговачко наследство сарајевских Милетића с краја 18 века*, *Годишњица* 42, 187), 1784—86. (Пантелић, *Годишњица* 45, 166). Марјаш је 1747. био по 15—20, затим 6,2 и онда 10 пара, те би форинта око 1750. била 35 пара. Пјастра се 1770. рачунала по 1 форинту и 7,5 крајцара (M. v. Herzfeld, *Zur Orientandels-politik Oesterreichs unter Maria Theresia*, *Archiv oest. Gesch.* 108—1, 320). Око 1780. марјаш се рачунао по 10 пара, те је форинта 35 пара. Матасовић, *Споменик* 67, 89. Курс из 1784—86. био је: по 52 крајцаре у грош. У Цариграду је 1794. био курс од 4.30 форинте за 5 гроша (Пантелић, *Београдски пашалук*, 21). Курс из 1795. прописивао је да једна кеса гроша вреди 541.40 форинти и да грош стаје 1 форинту и 5 крајцара, те је форинта по 37 пара (уп. М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*, Београд 1888, 37). Харач од 3 гроша и 4 паре прерачунат је у 3.40 форинти те је форинта 38,3 паре. А. Ивић, *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, III, Београд 1937, 440; Пантелић, *Београдски пашалук*, 310. У Митровици су 1808. форинту рачунали са 30 пара. Ивић, *Списи*, V, 1046. Форинта је 1813. по 50 пара (Р. Перовић, *Грађа за историју Првог српског устанка*, Београд 1954, 197; овде има и података да је форинта пуних 80 пара (стр. 181) као и по 60 пара (198). Писма дубровачких претставника из Цариграда од 23 IV и 8 XII 1802, 10 IV и 10 X 1805. (ДАД, *Acta XIX*, 17/599—3) износе како је форинта страховито пала. У *Грађи из земунских архива о Првом српском устанку*, Београд 1954, 616, тврди се да је форинта равна 60 пара (без датума); слично даје и Вук (*Из историје Првог српског устанка*, Београд 1954, 26). У Рјечнику (III изд., 1898, s. v. „грош“) Вук каже да је око 1788. ишло 40 пара у форинту и да је око 1800. године форинта по 60 пара. Г. Маретић (*Историја прикључења у Србији от год. 1804. до 1812*, *Сербске летописи* 1826, ч. I, 31 и ч. II, 34) узима курс од 40 пара за 1 форинту 1804. године, а земунска документа дају курс од 39,6 пара за 1805. (*Грађа*, 106) за 1807 — 40 пара (Исто, 308) док је курс 1808 — 39,3 паре (Исто, 382). У дубровачким динарима, који су били отприлике равни пари, курс форинте је увек преко 40 динара, 1797—99 чак и 60, док је 1808 — 36 динара. Форинта је у Босни 1821. била 6 гроша, 1832 — 7,5; 1834 — 9,75; 1844 — 10,5.

⁶⁴ Наравно да су например цванцике (плете) као цењени сребрни новци стајале више него што би по курсу имале да вреде. Марјаш је 1747. био пуних 20 пара те би форинта била 71 пару. Овде додуше постоје велике осцилације.

⁶⁵ ДАД, DF 226, 113; DF 243, 185; *Detta* 89, 73'.

⁶⁶ Грујић, *Споменик* 52, 101; Витковић, *Споменици*, II, 108; IV, 254, 282; Поповић, *Грађа*, 1958, 36, 42, 71, 75, 225. У Коморану је дукат 1724. био 4 форинте. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша*, *Гласник СУД* 67, 262. Специесдукат био је 1717. само 4 форинте.

Дубровник у првој половини XVIII века исто рачуна да у унгар иду 4 форинте.⁵⁷ Цекин је око 1700. био по 4 форинте, а 1730. у Србији — 4,5 форинте.⁵⁸ Средином XVIII века дукат је био по 4 форинте и 12 крајцара, а онда по 4½ форинте.⁵⁹ Овај се дукат у народу обично називао „маџарија“ и „дукат маџарија“.⁶⁰ Народне песме маџарије зову „жутим“, „златним“, „ситним“, али их мање украшавају епитетима него златне „жуте“, „жежене“, „печене“ „жућане“ млетачке цекине, рушпе, „од злата рушпије“, „рушпе млетачкиње“, „меке рушпе“, „жуте“ и „латинске рушпе“. Овај аустријски дукат играо је одлучујућу улогу у монетарном систему Србије; у доба сталности курса он је стајао 4 1/5 форинте или око 440—450 аспри.⁶¹

⁵⁷ ДАД, СМ 88, 17, 24, 160'; СМ 90, 75, 196'. Дубровник је одржавао везе са Хрватским приморјем и са Загребом, где је било више трговаца из Дубровника; извесних веза било је и са Новим Садом. Сава, син Милутина Јанковића из Новога Сада, причао је пред судом како је са оцем дошао из Сарајева у Дубровник, где је отац умро па су онда дошли мати и други брат и касније сви из Дубровника прешли за Нови Сад (В. Стајић, *Новосадске биографије*, I, 300). Милутин Јанковић „Кречар“ умро је заиста у Дубровнику 1739, па су босанске власти захтевале да им се преда његова имовина (ДАД, Сор. лет. 2, 133'). Његова жена Сима забележена је како је крајем 1737. дошла из Сарајева са два дечака — били су то каснији Новосађани Сава (рођен 1728) и Алекса. Можда је Новосађанин Петар Милутиновић, пореклом Херцеговац из слоја новосадских насељеника званих „Сарајлије“, боравио у Дубровнику 1728—1736. Сарајевски трговци Хаџи-Симићи, пресељени у Дубровник, одржавали су трговачке везе са Андријом Новалићем, који је (после 1739) живео у Новом Саду (можда је и Новалић раније долазио у Дубровник). Сами Дубровчани су ретко стизали до Новога Сада. Занатлија Влахо Милетић је 1750. био у Варадину (Sanita 5, 28'). Милетић је 1754. био у Митровици и ондаме дошао у Дубровник, исто као и идуће године; 1756. стигао је у Дубровник из Београда. Из Варадина је 1753. у Дубровник допутовао неки Станко Илић. Из Митровице је долазило више путника у Дубровник 1753—60. Ове везе са аустријским земљама нису случајне; нарочито су јаке биле са Хрватском, где су 1730—33 чак забрањивали дубровачки новац, који је услед велике трговине, преплавио Хрватску.

⁵⁸ Витковић, *Споменици*, IV, 42; Поповић, *Србија и Београд*, 96. Цекин је 1795. био 4.26 форинте, дакле скоро 4½. У Дубровнику су цекин 1771. рачунали по 4 форинте и 21 дубр. динар (талир је 91 динар). Цекин је 1826. био по 4.45 форинте. Р. Драгићевић, *Грађа за културну историју Црне Горе*, Записи 24, 1940, 369.

⁵⁹ В. Стајић, *Новосадске биографије*, II, 6; Д. Руварац, *Прилози за историју архиепископа и епископа у митрополији карловачкој*, *Летопис МС* 204, 244; Витковић, *Споменици*, IV, 293; Д. Пантелић, *Угођење Србије пред Кочину Крајину*, Глас 153, 126; Д. Руварац, *Митрополит Ненадовић награђује своје помагаче и дворјане*, Архив за ист. српске карловачке митрополије, III, 1913, 168. Златни папалин, који се у Цариграду 1789. котирао са 5 гроша, рачунао се у Осиеку по 4.22 форинте. J. Bösendorfer, *Zarija Stojanović, tabak u donjem Osijeku (1765—1803)*, *Osječki zbornik* II—III, 1948, 156. У Србији 1822. био је 18 гроша.

⁶⁰ Хаџи-Васиљевић, *Тештери*, 55; Поповић, *Споменик* 78, 17, 23, 32; Д. Вуксан, *Црногорске финансије у XVIII и XIX вијеку*, Записи 15, 1936, 322; Миловић, *Зборник докумената*, 41, 49; Скорић, *Српски православни народ*, 133; Ђоровић, *Годишњица* 35, 222; Вуксан, Записи 17, 1937, 353. Хаџи-Јово Дучић Витковић, трговац родом из Мустаћа у Херцеговини, умро је у Дубровнику 1710. и оставио богате дарове у „маџаријама“ за цркве и манастире у Босни и Херцеговини, Фрушкој Гори, Јерусалиму, Синају, Пећи, црногорском приморју (цару Урошу још и покров). ДАД, Test. not. 73, 138'—140. Тома Вуковић, трговац из Сарајева који је у Дубровнику умро 1752, оставио је сличне легате Студеници, Дечанима и херцеговачким манастирима. Исто 78, 174. Вук (Рјечник, s. v.) даје и друга имена за унгаре — кременџија (познато и у документима) и крилашчић.

⁶¹ Аустријске власти су нерадо гледале на извоз злата и сребра из државе током целог XVIII века. Када је некакав јеврејски трговац из Земуне неком Турчину предао кесу злата, власт је то запленила (друга половина XVIII века). I. Sorpron, *Monographie von Semlin und Umgebung*, Земун 1890, 382.

Друга аустријска монета је била сребрни талир, 1750. тежак 28,06 грама са око 23,36 грама чистог сребра. Пасивни трговачки биланс са Турском надокнађивала је Аустрија извозом талира као робе када је аустро-турска трговина добијала полета 1771. и 1783.⁶² Талир од две форинте и 6,5 крајцара (курс из 1780) рачунао се у Турској по 2 гроша или 80 пара те је доносио чисту добит од 8%; талири су зато навелико извожени за исток и јако цењени на Балкану и Леванту.⁶³ У првој половини XVIII века Турци су талир називали „карагрош“,⁶⁴ али се крајем века тај назив потпуно изгубио, као што се више није говорило ни „маџарија“ него „ћесарски дукат“ или уопште „дукат“. Разне врсте талира имале су називе „угарски талири“, „без мача“, „краљичини“, код нас обично „крилаши“ и „орлаши“ односно „карловци“ и „крсташи“.⁶⁵ У доба прве аустријске владавине над Србијом талир се рачунао по 1,5 форинту и тај се курс дуго задржавао у међународном меничном и обрачунском пословању, али се „ефективни“ талир у другој половини XVIII века стално рачунао по две форинте.⁶⁶ По курсу из 1770. рачунао се талир 2 форинте и 6,5 крајцара а по курсу из 1780. по 2 форинте; 1795. био је курс $1\frac{2}{3}$ форинте, али у промету увек по 2 форинте. У Турској је талир рачунат по 2 гроша; у Прокупљу је забележен курс од 240 аспри између 1755—1785, а у Београду тада стално по 240 аспри односно 2 гроша. Аустријске банкноте нису тражене у Турској.⁶⁷ Талири су ишли не само у пограничним покрајин-

⁶² Чак је и Дубровник почео да осећа нову конкуренцију Аустрије у балканској трговини. Већ 1787. износи Република да роба све више одлази за Аустрију, а не за приморје (ДАД, Let. di lev. 88, 160). У Сјеници су локални трговци односили робу на море, али после 1770. и „на страну од Биограда“ (Let. e rel. 2, 225). Један трговац из Стоца хтео је 1783. вуну да тера за аустријске земље (Let. di lev. 101, 61). У последњим годинама XVIII века преко Дубровника иде доста робе за Трст, Анкону, Ријеку, Венецију, где „турски трговци“, делом са аустријским поданством, примају робу.

⁶³ Унутрашња вредност аустријског талира процењена је 1760. у Цариграду са 70 пара. Босна је 1781. талир кофирала са 86,5 пара. У Тунису је 285 талира било равно 1000 туниских гроша (1760). У Александрији је 95 талира било равно 166,8 гроша а 100 талира равно 118 ливорњских печа, док је талир био по 86 медишна-пара (1770); златни зеримахбуб и цекин били су овде по само 115 медишна. Касније је печа у Египту била 4 гроша (1796).

⁶⁴ Поповић (Споменик 78, 25, 33, 34, 52) има талира, а посебно карагроша (57). Карагроше помиње и Ј. Рајић (Историја разних словенских народова... IV, Беч 1795, 203) под 1765. годином, али их меша са грошима. Карагрош као аустријска монета помиње се у више дубровачких дипломатских извештаја са почетка XVIII века. И народна песма зна за карагроше (Михаилов, н. д., 24, 194).

⁶⁵ Народне песме знају за талире и крсгате талире (аустро-низоземске). Вук (Рјечник) даје и називе орлаш (талир од 2 форинте), ћесаровац и крилаш.

⁶⁶ A. M. Triulzi, *Bilancio dei pesi e misure di tutte le piazze mercantile dell'Europa*, ed. 4, Venezia 1794, 176—177.

⁶⁷ Турска је јако оскудевала у сребру, те је увозила много сребрног новца, а банкноте није марила; зато су европске државе и ковале монету специјално намењену Леванту. Од јануара 1772. до маја 1773. послато је из Аустрије преко Трста — 81 600 а преко Београда — 108 411 талира на исток. Ипак Турска ништа није радила да подигне рударску производњу. Царски људи су 1760. дошли да на Косову нађу сребрну жицу, али иако су открили окна, само су оглобили народ и отишли, не истражујући даље (К. Костић, *Рударство, рударски предели и центри у српским земљама за турског времена*, Наставник 1912, књ. 23, 388). Зато је Турска навелико увозила не само аустријске левантиске талире него и шпанске талире диреклије; крајем XVIII века стизало је у Турску преко два милиона диреклија годишње (преко 50 тона). Порта је 1802. чак преговорима са Мадридом, хтела да обезбеди редовну испоруку ових пезоса. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, Gotha 1863, 163.

нама него и на Блиском истоку, па и у Индији и Африци. Када је у Београду 1770. курс био по 80 пара, у Цариграду је био 82—84, а у Александрији чак 84—86. Талири су потпуно потисли некада јако цењене турске золоте; оне су раније имале чак и своју ажију, толико су биле цењене, а Порта их је радо примала, као и талире.⁶⁸

3. Монете у Србији око 1800. године

У последњој четвртини XVIII века дошло је у Србију много аустријске монете, која је ускоро постала доминантна. Северна Србија је економски била повезана са Аустријом, а не са државом којој је политички припадала — са Турском, те је превласт аустријске монете разумљива.⁶⁹ Аустријски монетарни систем захватио је Србију; у првим годинама XIX века овде из турског система има много мање монета него икада раније. Иако, као и у народним песмама, у рачунима и актима доминирају „гроши и дукати“, односно крупне сребрне и златне монете (талир и ћесарски дукат), иако се све обрачунава у фиктивним турским обрачунским грошима од по 40 пара, ипак је број монета у устаничкој Србији релативно велик.

Пећки тефтери из Баната 1660—66 садрже помена о 7 врста новаца, београдски тефтери 1711—20 — преко 20, црногорска писма и акта из 1500—1800 — преко 15, нишки тефтери 1727—37 — преко 10, прокупачки тефтери 1750—83 — 10, далматинско-босански тефтер 1789—99 — 10, стари српски записи и натписи 1500—1800 — око 17, дубровачка документа са Балкана XVIII века — око 30, акта из Милошевог доба — пуне 43, сарајевски тефтер 1831—34 — 22 врсте, а устаничка документа помињу преко 30 врста новаца у Србији.⁷⁰

У Земуну у Србији су 1804. забележени курсеви следећих монета: цекин, аустријски дукат, холандски дукат, суверендор, египатски златник, фундук, стамбол, талири крсташи и орлаши и много ситног сребрног и бакарног новца.⁷¹ Готовина Хаци-Петра и његовог сина Јована Селаковића, који су избегли из Србије 1813, састојала се од сребрних терезијанских талира крилаша, цесарских крсташа, венецијанских солдина, холендера, суферендура, шпанских талира, турских гроша, малих дуката и стопараца турских.⁷² Хајдук-Вељково имање се састојало од дуката и талира,⁷³ али Карађорђе је са собом понео у

⁶⁸ Золоте су биле веома цењене и имале су своју ажију до око 1740. Крајем XVII века стајала је золота зато не 30 пара него 92 аспре (Скарић, *Сарајево*, 109). Била је 1758. тешка 25,6 грама, као грош у XVII веку. У Србији се много употребљавала око 1712—20. Тада се помињу старе, нове, турске золоте. У Солуну су 1750. золоте стајале пуних 120 аспри и изједначавали су их са грошем. У Босни су их звали „золотуше“. Постојале су и двоструке золоте које су ишле по 60 пара. Народне песме су запамтиле ову монету. Петрановић, н. д., 556.

⁶⁹ Око 1770. било је мало готовине у Србији, о чему постоји интересантна прича о маломе С. Живковићу, коме је био потребан грош за запис а који је његова сирота мајка с муком набавила. М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 165; *Исти, Кнежевина Србија*, Београд 1875, 111.

⁷⁰ Сва наведена документа и тефтери су у историографији општепознати, а овде су наведени само да би се означило колико се врста монете у њима помиње.

⁷¹ *Грађа из земунских архива*, 46.

⁷² В. Стајић, *Два нова прилога историји нашега књижевства*, Гласник Ист. др. у Н. Саду XIII, 172. Највише је било турских гроша.

⁷³ Т. Рајић, *Стор око Хајдук-Вељкове оставштине у Великом Бечкереку*, Гласник Ист. др. у Н. Саду VIII, 277.

Аустрију и 2 лујдора, 37 златних „шоврења“, 7 полунаполеондора, 5 полулујдора, 27 полушоврења, 29 дуплих дуката, 5469 дуката, а његов секретар — златне шоврење, лујдоре, двоструке дукате и 1563 дуката.⁷⁴ Међу стварима М. Миловановића било је кронталира (крсташа), терезијалаца (крилаша), суферица, цекина и дуплих фирентинских дуката.⁷⁵ Поред основних аустријских монета (дукати, талири) било је, дакле, у Србији и других европских монета, а постојале су и турске монете — неки златници, мало грошева и пара.

Међу другим монетама нарочито су се истицали холандски дукати, холендери, касније називани „бапоклије“. Они су се и у Аустрији веома много употребљавали.⁷⁶ „Холендере“ су имали у својој готовини Селаковић и друге избеглице; они су стизали и из руске помоћи.⁷⁷ У походу 1809. запленила је Карађорђева војска 20 ока ових дуката са ликом краља Луја Бонапарте (1806—10), па су неки комади доспели и у Аустрију.⁷⁸ Цариград је холендере рачунао 1802—03 нешто ниже од цекина, по 960 аспри; 1804. су у Земуну били по 990, Порта их је 1804 оборила на 960, а 1808 рачунати су по 1200, као цекини.⁷⁹ Холендери су 1820. били по 15, 1822—25 по 18, 1825—31 по 24 гроша (2880 аспри).

Шпански талири, пезоси „диреклије“ постали су изванредно популарни на Леванту у другој половини XVIII века. „Шкуда сивила“ помиње се у Београду већ почетком истог века,⁸⁰ а под именом „сивиљана“ и у Босни.⁸¹ Затим су коване нове шкуде, сребрни талири са Херкулловим стубовима, које су зато назване „пече колонарије“ односно „диреклије“. Масовно се јављају у Дубровнику око 1735, а око 1775—80 скоро све се рачуна у њима. Обично су стајале нешто ниже од аустријског талира. Курс им је у Турској 1733. био око 210—212 аспри, око 1765 — 228—231 а 1767 — 240 аспри. Тада је „диреклија“ била равна талиру, па је чак сматрана и за монету са квалитетнијом смесом. Њен се курс кретао: 1789 — 273—285 (Цариград), 298—300 (Левант); 1793 — 306 (Солун), 1794 — 300—360 (Смирна); 1795 —

⁷⁴ В. Поповић, *Карађорђево ствари и новац у бекству у Срем*, Гласник Ист. др. I, 129; А. Ивић, *Између Првог и другог српског устанка*, Загреб 1917, 29. Лујдор од 24 франака котирао се у Дубровнику 1806. са 648 пара. Од 1802. био је уведен нови курс у Француској и лујдоре су заменили наполеондори од 20 франака. У Србији је 1821. „француски дукат“ био по 18 гроша.

⁷⁵ Перовић, *Грађа за историју Првог устанка*, 188.

⁷⁶ В. Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад 1947, 91; Витковић, *Споменици*, II, 109; Исти, *Гласник СУД* 67, 265. У Земуну је 1765. холендер био по 4.8 форинте.

⁷⁷ А. Ивић, *Документи*, *Vjesnik zem. arhiva* 1920, 386; М. Вукићевић, *Годишњица* 31, 208; Р. Перовић, *Дневник Јеремије Газића*, сеп. из Браства 30, 11, 15.

⁷⁸ Ивић, *Vjesnik zem. arhiva* 1920, 375; *Грађа за нову српску историју*, *Гласник ДСС* 2, 213. Причало се да је неки српски бимбаша накупио од народа 40 јка дуката. Д. Јанковић, *Француска штампа о Првом српском устанку*, Београд 1959, 370. И народне песме рачунају са окама злата (Петрановић, 549, 550, 553, 672; Геземан, 32). Скопљак-паша је 1811. говорио да ће потрошити седам мазги злата само да Ваурић узме. Љ. Ненадовић, *Протокол писам Проте Магије Ненадовића о ратовању крај Дрине* 1811, 1812, и 1813 год., Београд 1861, 124. И народне песме певају о „мазгама блага“. Петрановић, 203, 227, 228, 578, 579; Караџић, III, 1894, 291, 295, 298, 300, 301.

⁷⁹ Ивић, *Списи*, I, 1046; *Грађа из земунских архива*, 46. Мустафа-паша Бајрактар је од холендера ковао турске дукате. М. Миллер, *Мустафа паша Бајрактар*, Москва 1947, 172.

⁸⁰ Поповић, *Споменик* 78, 30.

⁸¹ ДАД, *Acta turcarum* В 4, 15. Сивиљана се у Херцеговини звала и „ледењача“. Око 1730. имала је 28 грама.

360—372 (Солун); 1796 — 380 (Александрија); 1797 — 363 (Дубровник); 1799 — 390 (Дубровник); 1802 — 378—405 (Цариград); 1803 — 405 (Дубровник), 414 (Цариград); 1806 — 510 (Цариград); 1811 — 660 (Босна); 1820 — 780 (Босна); 1821 — 900 (Србија); 1822 — 990 (Србија); 1823 — 780 (Србија); 1830—32 — 1230 (Србија); 1832 — 1920 (Босна); 1833 — 2880 (Босна); 1834 — 2520 (Србија).⁸² Селаковић је из Србије однео и диреклџа.⁸³

Значајни су били и крупни златници аустро-низоzemски „суверени“, који су се појављивали под разним, често врло исквареним именима. Суверен је 1786. стајао 13 $\frac{1}{3}$ форинти.⁸⁴ У Земуну се 1804. котирао са 23 гроша,⁸⁵ а 1808. је имао курс од 27 гроша (половина: 13 гроша).⁸⁶ Ову монету су имали Селаковић, Карађорђе и М. Милоновић у својим благајнама.⁸⁷ Суверен је 1830. стајао око 70,5 гроша.⁸⁸ Било је и француских дуката: Карађорђе је имао лујдора, наполеондора и делове дуката.⁸⁹ Хајдук-Вељко је имао и турских дуката урубија.⁹⁰ Турских дуката морало је бити више, јер се 1804. у Земуну детаљно одређују њихови курсеви. Курс главних дуката турских у парама био је⁹¹:

	1789	1794	1799	1803	1804	1805	1806	1809	1811	1821-23
фундук	200	280	—	340	320	320	320	360	400	1440
египатски	140	160	160	—	200	—	280	—	260	840
стамбол	200	200	200	—	240	220	—	—	—	960
зеримахбуџ	—	—	—	—	—	220	—	260	300	—

У Србији је употребљаван и стари, чувени млетачки цекин. Селаковић је имао и „солдина“ млетачких, али су цекини били познатији.⁹²

⁸² Сви подаци о курсевима монета у Турској, нарочито у Цариграду, Солуну, Смирни, Александрији итд. потичу из писама дубровачких конзула у тим местима, а због многобројности сва се писма не могу овде цитирати.

⁸³ Стајић, Гласник Ист. др. XIII, 172.

⁸⁴ Писмо из Веча од 18 I 1786, ДАД, Аста 34/3065. У Новом Саду је 1788. по 13 $\frac{1}{2}$ форинти. Стајић, Грађа за културну историју, 31. Тада је кронгулден био 1.8 а кронталер 2.16 форинти.

⁸⁵ Грађа из земунских архива, 46.

⁸⁶ Ивић, Списи, V, 1040.

⁸⁷ Стајић, Гласник Ист. др. XIII, 172. Ова је монета имала више имена, изведених од суверендор, махом знатно искварених.

⁸⁸ М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије, III, Београд 1899, 60; В. и Н. Петровић, Грађа за историју Краљевине Србије, II, Београд 1884, 478.

⁸⁹ У Солуну се 1750. злата од 30 пара рачунала по 3 француске ливре; Тот (1770) рачуна грош по 3 ливре, а Итн (1776) по 2,4 ливре. Грош је онда падао и 1789. вредео 2,5; 1801 — 3, а 1812. само 1 ливру. У Дубровнику је франак 1806. рачунат по 27 пара, у Босни 1811. рачунали су да је 5 франака равно 1 $\frac{1}{2}$ гроша. По дубровачком пропису из 1794. било је 5,5 франака равно 100 дубр. динара или 2 $\frac{1}{2}$ гроша. Око 1750—60 био је франак по 24 крајцаре. Ковница је у Дубровнику француске шкуде рачунала по 90 пара (1760), а иначе се ливра рачунала 1794. по 16,3 и 1798—99 по 21—22,5 паре. Један цекин се 1798. рачунао по 10 франака. Фунта стерлинга је 1770. била по 2 цекина; 1791. била је фунта 13 гроша, 1807 — 15 а 1820— по 20 гроша. Рубља је 1708. била 0,5 цекина; 1774. била је $\frac{1}{2}$ гроша, 1821—22 по 6, а 1832. по 8 гроша.

⁹⁰ Милићевић, Кнежевина Србија, 901; уп. Д. Поповић, Грађа, 69; *Hrvatske narodne pjesme, Junačke pjesme*, I, 193, 194. То је била четвртина дуката, обично фундука, те се рачунала 1809. по 100 пара а 1821—22. по 120 пара. У Босни се урубија 1833—34. рачунала по 9—9 $\frac{1}{2}$ гроша.

⁹¹ Састављено махом на основу дубровачких конзулских извештаја и писама.

⁹² Јанковић, Француска штампа, 84, 232; Милићевић, Поменик, 549; Грађа из земунских архива, 339; Sorpçon, 510; Петровић, Грађа, 188, 274.

Млетачке монете су морали доносити и херцеговачки трговци, који су куповали стоку и гонили је на приморје.⁹³ Свакако је било и дубровачких талира либертина, који се у ово доба јављају не само у Дубровнику и суседним областима него и у Узунци и Видину.⁹⁴ М. Миловановић је имао и фирентинских златника.⁹⁵ Можда су у Србију стизале и неке друге монете које се у ово доба помињу у Цариграду и другим турским лукама (златни пезоси, 1799 по 360 аспри, златни папалин, 1789 по 600 аспри, млетачки талир, нарочито раширен у Босни и Црној Гори).

Обрачунски новац је у Србији био турски грош од 40 пара по 3 аспре. Имовина А. Пљакића износила је 1813 — 40.565, а војводе поречког Ј. Стефановића — 14.850 гроша.⁹⁶ Порез је распоређиван на области у грошима,⁹⁷ и појединци су га плаћали по тарифи у грошима.⁹⁸ И плате су одређиване у грошима.⁹⁹ Трговачка акта стално све рачунају у грошима, тапије бележе само гроше, закупи и ђумруци су у грошима. Извоз Србије за 1807. процењен је са 3 милиона гроша. Али се много рачунало и са стварном монетом дукат, која је била у употреби. Младен је ханџијама пред 1804. морао давати онај „дукат на чекмеце“, ¹⁰⁰ говорило се да се за дукат човек од егзерцира може

⁹³ М. Ђ. Милићевић, *Карађорђе у говору и твору*, Београд 1904, 22. Кнез Милош је у младости одлазио за Задар. М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош прича о себи*, Споменик 21, 3. Млетачки талир је 1788. стајао 2 форинте и 6 крајцара.

⁹⁴ Писмо из Солуна од 25 VI 1793, Acta 166/3323—5, 40. Дубровачки талири вижљини навелико су се употребљавали на Балкану; Турци су их називали и „пуља“ (тај назив имају и неки српски записи; Б. Цвијетић, *Записи у цркви св. Николе у Никољцу код Бијелог Поља*, Зборник за ист. Ј. Србије, 248; Г. Елезовић, *Записи и написи*, Исто, 268). Ове дубровачке пуље постојале су и у Милошевој Србији. М. Петровић, *Финансије и установе*, I, 496. Француска пуља била је у Цариграду 1726. по 173—177 аспри, мало ниже од аустриског талира. Код нас је дубровачких пуља морало бити у већим количинама. По М. Решетару (*Дубровачка нумизматика*, I, Ср. Карловци 1924, 456) само на дан 1 VII 1747. исковано је 13 116 талира, а у неким годинама и по 500 000. Овде зато треба навести један податак (ДАД, Зесса 7, 58, 102) по коме је 1770. за ковање талира исплаћено 60 487,9 дуката и то за 322 609,5 либри (106 тона) док је 1773. исплаћено 54 524,17 дуката и то за 290 797 либри (95 тона); по другим подацима (Зесса 7, 65, 67) кроз ковницу је од 22 II 1768. до 27 IX 1769 прошло око 200 000 либри сребра (65 тона). Ово треба упоредити са другом цифром да би се оценила величина емисија талира: вредност целокупне робе извезене из Дубровника, а пријављене за осигурање 1618. године, износила је око 170 000 цекина, а за то се могло добити око 7 тона сребра, колико је дакле износио обим дубровачког извоза са Балкана.

⁹⁵ Петровић, *Грађа*, 188.

⁹⁶ Исто, 198—199. Уп. Б. Тирић, *Прилози српској историји*, Споменик 34, 73; Л. Лазаревић, *Кнез Ранко Лазаревић*, Браство 20, 103.

⁹⁷ В. Караџић, *Грађа за историју Првог српског устанка*, 50; Ј. Арсенијевић-Баталака, *Историја српског устанка*, I, Београд 1898, 369; Д. Јовановић, *Црна Река*, Гласник СУД 54, 230—231; М. Милисављевић, *Грађа за политичку историју српску новог времена*, Гласник СУД 75, 248; М. Ђ. Милићевић, *Прилози за историју*, Споменик 17, 13; Ј. Мишковић, *Грађа за новију историју Србије*, Гласник СУД 48, 217; *Писмо српски кнезова ужичким Турцима*, Гласник СУД 17, 317.

⁹⁸ Баталака, I, 369; И. Стојановић, *Деловодни протокол... Карађорђа*, Београд 1848, 607.

⁹⁹ Ј. Гавриловић, *Подаци за повесницу српску времена Карађорђевог по струци финансије*, Гласник ДСС 3, 183.

¹⁰⁰ *Причања Гаје Пантелића о српској новој историји*, Гласник ДСС 2, 255.

ослободити, а када се припремао стални порез, имао је бити по дукат; Карађорђе је годишње стоке продавао за 1 500 дуката, а С. Живковић је Совјету на зајам давао и по 10.000 дуката у један мах.¹⁰¹

4. Инфлација у Србији

После руско-турског рата из 1768—74 централна власт у Турској била се скоро изгубила. Завађене паше, осилјени јаничари, шиптарски осiooni бегови и ајани и разбојничке банде доминирали су у хаосу балканских земаља под турском управом. „Овом Царству болест прети смрћу; овај огромни колос ће у своје паду учинити да задрхти земља и на нашу штету. Њихова се гордост претворила у кукавичлук и презирање самога себе. Свака ствар је у таквом нeredу да изгледа као да претстоји потпуни пад велике зграде овога Царства“, писао је дубровачки посланик у Цариграду М. Замања 1777, у доба када су и други страни дипломати предвиђали скори крај султановог царства.¹⁰² „Сви виде слом“ бележио је дубровачки конзул у Цариграду априла 1783.¹⁰³ После рата из 1787—92 Дубровчани у Турској виде „јаничаре горе од санкилота“, банде и разбојнике на све стране, грађански рат међу пашама, устанак раје на Пелопонезу 1803.¹⁰⁴ „Никад нисам видео Цариград у стању критичнијем и узбуњенијем него данас“.¹⁰⁵ Опште побуне, велики европски рат, борбе на Блиском истоку и напор да се спроведу реформе против огорченог јаничарског отпора погоршали су финансиско стање Порте, која је излаз потражила у упропашћивању монете. Настала је инфлација крупне монете. Харац, међутим, није повишаван од средине XVIII века све до око 1803. године, што значи да је Порта примала све мање новаца од раје баш онда када су материјална средства за ратове и реформе била најпотребнија; увођени су многи нови порези који су реформе учинили непопуларним, а лоша монета изазивала је хаос у ценама и надницама. Под Селимом III златници нису уопште ковани.

У Прокупљу се промена у старом курсу цекина осетила већ 1779. године, у доба када је Порта покушала да мало сузбије нeredе у земљи. Курс цекина био је у Прокупљу (у аспрама)¹⁰⁶:

1775 :	480	јуни	1782 :	579
1779 :	558	јули	1782 :	605
1780 :	570	новембар	1782 :	600
1781 :	578—579	новембар	1783 :	615

¹⁰¹ Баталака, I, 840; В. Караџић, *Правитељствујуици совјет сербски*, Беч 1860, 22. Сматрало се 1809. да Србија има залиху од 7 милиона гроша у белим новцима (талирима). Ивић, *Vjesnik zem. arhiva* 1920, 326. То би било 1,4 милиона талира са преко 32 тоне финога сребра.

¹⁰² Даље исти извештач пише да су паше слепе и неспособне и да он не би волео да се нађе у Цариграду у судбеном часу; сматрао је да су Турци уопште слаби, неспособни за рат, незналице у политици, људи без икакве дисциплине. Приватна писма Замања из Цариграда од 12 VII 1777. (два) и 9 VIII 1777, Acta 150/3189, 278, 279, 283. Други је писао: „Турци су до те мере постали страшљивци да су сада као стока“. Писмо Ђ. Радића из Цариграда од 12 VII 1777, Исто, 277.

¹⁰³ Писмо из Цариграда од 19 IV 1783, Acta 129/3268.

¹⁰⁴ Писмо из Модона од 1 VIII 1803, Acta XIX, 17/599—1, 2; из Смирне од 17 X 1803, Acta 17/599—6, 116.

¹⁰⁵ Писмо из Цариграда од 22 IV 1805, Acta XIX, 22/633, 8.

¹⁰⁶ Писмо из Прокупља од 23 VII 1782, Acta turcarum E 15; књига писана у Прокупљу, ДАД, Privata 22, passim.

Брзо су скакали и турски златници почетком 1780-их година. Стамбол је 1782. био 360, а 1784 — 420 аспри, зеримахбуб 1775 — 330, 1787 — 360 а 1794 — 420 аспри. Крајем XVIII века у фунти сребрних грошева било је само око 40 драма (128 грама) сребра.¹⁰⁷ Настао је велики скок курсева златних и сребрних монета, рачунатих у грошима и парама.¹⁰⁸ Узалудне су биле Портине мере да се 1779—83 заустави пораст курсева, јер присилни курсеви, стално проглашавани, у трговини нису признавани. Пред велики рат из 1787—92 признала је већ и Порта да је цекин дошао на 630 а унгар на 600 аспри. Царске заповести су прописале курсеве за све златнике.¹⁰⁹ Курс златнога цекина, најцењеније монете на Леванту, брзо је растао¹¹⁰:

1789	630—645	(Цариград)	1807	1086	(Дубровник)
	600	(Босна)	1808	1200	(Србија)
1793	600	(Босна)	1811	1380	(Босна)
	738—750	(Солун)	1812	1440	(Цариград, Србија)
1794	795—886	(Солун)	1821	2220	(Србија)
	900	(Смирна)	1822	2160	"
1795	840—885	(Солун)	1823	1800	"
1797	1010	(Босна)	1830	4260	"
1800	960	(Цариград)	1831	4320	(Босна)
1801	900	(Цариград)	1832	4380	"
1802	1020	(Цариград)		3000	(Србија)
1804	960—1060	(Цариград)	1834	5520	(Босна)
1805	1000	(Цариград)	1836	6000	(Плевље)
1806	1080	(Бока Которска)			

Слично је растао и курс аустријског дуката. Султанове наредбе од 1786—87. прописивале су курс од 600—630 аспри за маџарију.¹¹¹ После свиштовског мира дукат је наставио да скаче. Влада Дубровника писала је тада да је раније цекин стајао 4 а онда је порастао на 8 гроша, док је талир од 91 паре дошао на 160 пара.¹¹² Цесарски дукат је скакао као и цекин. Његов је курс био (у аспрама):

1793	690 (Солун)	1797	910 (Босна)
	720 (Босна)	1798	840 (Дубровник)
1794	840 (Цариград, Босна, Солун)	1799	840 (Солун)
1795	840 (Солун)		

¹⁰⁷ W. Eton, *Tableau historique, politique et moderne de l'empire ottoman*, Paris 1801, 75.

¹⁰⁸ Пораст курсева осетио се у харачким тарифама тек од 1804. године, бар у нашим крајевима; од 1804—34 харач је повећаван непрестано толико да је најнижа стопа достигла од старих 3 нову суму од 15 гроша. Hadžibegić, *Prilozi za or. filologiju* V, 44. Порта је због харача морала доћи у сукоб са кнезом Милошем 1828, када је он нудио да даје и даље по 3 гроша харача, као у старо доба када је толики био дукат, и чинио се невестт на пораст курсева у које се он као не разуме, те је одбијао да се харач рачуна у злату. Гавриловић, *Милош Обреновић*, III, 555.

¹⁰⁹ Скорић, *Сарајево*, 141; Hadžibegić, *Prilozi za or. filologiju* III—IV, 97.

¹¹⁰ Састављено углавном на основу дубровачких конзулских извештаја.

¹¹¹ Д. А. Ихчиев, *Материали за монетното дело в Турци*, Известия Ист. др. в София, III, 175. Унгар је скочио 1786. и од тада ишао по 4^{1/2} форинте. Писмо из Беча од 18 I 1786, ДАД, Acta 34/3065.

¹¹² Let. di lev. 109, 257; Исто 110, 52.

У Београду је при продаји неке робе један трговац 1792. дукат рачунао по 600 аспри, а 1794. сматрао да је нови курс већ на 840 аспри. Запис из манастира Никоља бележи 1790. дукат са 6 гроша (720 аспри), а 1801. са 9 гроша (1080 аспри). По каснијем причању, курс је 1800. био 7 гроша.¹¹³ Прота Матија тврди да је почетком 1804. дукат био по 7,5 гроша; ујесен исте године дукат се рачунао по 9 гроша.¹¹⁴ У Србији је 1805—07 дукат био по 9 гроша.¹¹⁵ У Земуну је дукат 1807. био 10 форинти (1806 : 9; 1808 : 12).¹¹⁶ Курс од 9 гроша задржао се и 1808, али се онда попео на 10 гроша.¹¹⁷ За то време је Цариград 1805. доживео велики скок у свим курсевима и нереди, па је Порта 1808. покушала да обори све курсеве — цекин и дукат на 8,5, а холендер и фундук на 8 гроша. Србија је тада имала курс од 10 гроша за дукат, што је остало и 1809.¹¹⁸ У Босни се дукат 1811. рачунао са по 11 гроша.¹¹⁹ Србија је 1811. исто узимала курс од 11 а затим чак и 12 гроша. Карађорђе је 1813. наредио да ако дукати у Турској буду по 13 гроша, нека им такав буде курс и у Србији.¹²⁰ У Босни је 1812. курс био 12 а 1813. и 13,5 гроша.¹²¹ Тада се курс био усталио, уз локалне варијанте: у Поречу је 1813. дукат био 12 гроша, али се знало и за дукате од 13 гроша.¹²² Тако је дукат од 1808—12 скочио од 9 на 12 гроша или за 33%. Даљи курс дуката био је: 1821 — 18,5; 1823 — 14,7 (Србија); 1822 — 18; 1827

¹¹³ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, II, Београд 1902, 3902, 3906; Перовић, *Грађа*, 72.

¹¹⁴ *Грађа из земунских архива*, 46; *Гласник СУД* 17, 317. Матија Ненадовић (*Мемоари*, Београд 1867, 53) узима за пролеће 1804. курс од 7,5 гроша а Баталака (*Историја српског устанка*, 63) даје курс од 7 гроша и 27 пара. М. Вукићевић (*Из војних установа Карађорђевог времена*, *Годишњица* 31, 209) даје за 1805. курс од 8 гроша. Уп. В. Караџић, *Из историје Првог српског устанка*, Београд 1954, 73; М. Вукићевић, *Из српске историје*, Београд 1900, 78.

¹¹⁵ Стојановић, *Стари српски записи*, II, 3906. По Баталаки је курс 9 гроша (*Историја*, 314, 363) и 10 гроша (262), по Вуку — 10 гроша (*Грађа за српску историју нашега времена*, Београд 1898, 271). Уп. В. Ђорђевић, *Карађорђе и Русија*, Отаџбина XV, 1887, 596.

¹¹⁶ *Грађа из земунских архива*, 228; Петровић, *Финансије и установе*, I, 69; Ивић, *Списи*, V, 1046.

¹¹⁷ Ивић, *Списи*, V, 1046; Караџић, *Грађа за српску историју нашега времена*, 271; Баталака, 373, 407.

¹¹⁸ Баталака, 373; *Протокол шабачког магистрата*, Београд 1868, 95, 119, 129; Петровић, *Финансије*, I, 83; Гавриловић, *Гласник ДСС* 3, 182; Караџић, *Из историје Првог српског устанка*, 76.

¹¹⁹ М. Гавриловић, *Исписи из париских архива*, Београд 1904, 665; Петровић, *Финансије*, I, 87.

¹²⁰ Стојановић, *Деловодни протокол*, 957.

¹²¹ В. Поповић, *Трговина и промет Босне и Наполеоново доба*, *Споменик* 69, 89.

¹²² Перовић, *Грађа*, 182, 192, 199; Милићевић, *Поменик*, 338. Уп. Перовић, *Грађа*, 191, где је дукат само 10 гроша. Вукићевић, (*Годишњица* 31, 143) рачуна дукат по 12 гроша. А. Ивић *Између Првог и другог српског устанка*, 38) доноси документ по коме је за Босну 1813. дукат по 13½ гроша. Петровић (*Финансије и установе*, I, 496) рачуна 1812. у Србији дукат по 9 гроша до 20 IX 1812. а затим по 12 гроша!

— 21; 1832 — 36; 1833 — 47 (Босна); 1834 — 45 (Србија).¹²³ Исто се дешавало и са аустријским талиром. Његов је курс био (у аспрама):

јун	1789	312	(Цариград)
јун	1792	303	“
јун	1793	327	(Солун)
август	1793	330	(Солун)
јануар	1794	363	“
новембар	1794	375	(Солун, Смирна)
април—јун	1795	369	(Смирна)
		375	(Солун)
	1799	400	(Солун)
	1801	390	(Цариград)
1804—1813	420—720		(Србија)
	1821	900—960	“
	1822	960—990	“
	1823	780	(Србија, Босна)
	1827	1080	(Босна)
	1831	1800	(Србија)
	1832	1860	(Босна)
	1834	2520	(Босна)

Око 1799. рачунали су у Босни већ талире по 630 аспри.¹²⁴ Цариград их је тада ценио са по 390 аспри (1801). Разликовали су се терезијански талири крилаши и усвојени аустро-низоzemски талири крсташи. У Смирни је крилаш био 369, а у Солуну 375 (1795), али многа документа не разликују увек ове врсте талира. Крилаш је у Цариграду 1802. био по 405 аспри (као и диреклија), а у Босни је крилаш био 1811. по 660, док је крсташ био 690. Дубровник је терезијанске талире рачунао 1799. по 372 а 1803. по 405 аспри. У Србији су талири 1804. били по 3,5 гроша или 420 аспри.¹²⁵ Али су у Цариграду 1806. пуних 510, па се и код нас 1808. рачунају по 4—4,5 гроша или 480—520 аспри.¹²⁶ Чак се понегде талири већ 1807. узимају по 720.¹²⁷ У Неготину је талир 1813. био 5 гроша и 30 пара (690 аспри) а крсташ по 6 гроша.¹²⁸ Тај је курс важио и 1812,¹²⁹ што значи да промена није било 1812—13. Талири су и даље расли, нарочито 1832—34.¹³⁰

¹²³ Д. Вуловић, *Књажевска канцеларија, Пожешка нахија*, Београд 1953, 366, 438.

¹²⁴ В. Ђоровић, *Годишњица* 35, 222.

¹²⁵ *Грађа из земунских архива*, 46 Талири су били веома омиљени и распрострањени. М. Ненадовић је први барут платио талирима, а Карађорђе је за црне дане спремао кесе „са талирима и белим новцима“. Д. Страњаковић, *Карађорђе*, Београд 1938, 91. И Хајдук-Вељко је у својој првој акцији запленио двоје бисаге са „белим новцима“.

¹²⁶ Ивић, *Списи*, V, 1046.

¹²⁷ Т. Ђорђевић, *Један старински учитељ*, Прилози 12—2, 51.

¹²⁸ Перовић, *Грађа*, 182. За Босну је око 1810. забележен курс од 5 гроша. В. Ђоровић, *Из сарајевске прошлости*, Прилози 16, 21. Ивић (*Између Првог и другог устанка*, 38) даје за Босну 1813. курс од 6 гроша.

¹²⁹ А. Ивић, *Једно сведочење Вука Караџића*, *Летопис МС* 316, Прилози, 78.

¹³⁰ Петровић, *Финанције и установе*, II, 60.

Неколико очуваних табела показује како су све монете **расле** у курсевима (у грошима):

	Земун		Митровица		Босна	
	1804 ¹³¹	1808 ¹³²	1809 ¹³³	1811 ¹³⁴	1811 ¹³⁵	
цекин	9	10 (13 фор)	10	11,5	12	
холандез	8,25	10 (13,5 фор)	—	—	—	
мисирски	5	—	5,5	6,5	7,5	
ћесарски	8	9 (12)	9,5	11	11,5	
суверен	23	27 (36)	—	—	—	
крилаш	3,5	4 (5,33)	—	5,5	—	
крсташ	3,5	4,5 (6,33)	—	5,75	—	
фундук	8	—	9	—	10	
стамбол	6	—	6,5	—	—	
диреклија	—	—	—	5,5	—	
1/2 суверена	—	13 (18)	—	—	—	
6 франака	—	—	—	5,25	—	

Ситан сребрн и бакарни новац аустријски рачунао се 1804. алпари једна крајцара и једна пара (Земун); 1808. се форинта рачунала по 30 пара (Митровица). У Србији је поред наведених основних крупних монета било и доста ситног аустријског новца. Марјаш од 17 крајцара био је 1747. у Турској око 15—20 пара, па је службено оборен на 8,2 паре и зато, одмах скочио на 10 пара.¹³⁶ Марјаши су толико били у оптицају да су чак и неки намети разрезивани у овим новцима.¹³⁷ Нарочито су, међутим, биле омиљене плете, цванцике од 20 крајцара. За турски грош се око 1750. добијало 3,5 цванцике,¹³⁸ што значи да је стајала око 11,5 пара. Око 1795. рачунала се по 13 пара, али се 1808. сматрало да добра цванцика вреди 25 пара (Митровица). Тада су стајали: стари седмак — 10, нови седмак — 6, сребрни грош од 3 крајцаре 3 паре (или три слабе крајцаре!). Бакрењак од 2 грошића (од којих 80 иде у форинту) вредео је и у Србији. Како је тада аустријски новац био јако пао, то су ове ситне монете имале стари курс и нови курс у постојећим форинтама и крајцарама од којих су сада две ишле у једну пару.¹³⁹ Седмаке су аустријски трговци тајно пребацивали у

¹³¹ Грађа из земунских архива, 46.

¹³² Ивић, *Списи*, V, 1046. Форинта је, дакле, по 30 пара. У Србији је иначе Совјет одређивао курс монета у оптицају. Баталака, 359; Б. Куниберг, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, Београд 1901, 27; Стојановић, *Деловодни протокол*, 945.

¹³³ Ихчиев, н. д., 184.

¹³⁴ Гавриловић, *Исписи из париских архива*, 665; *Исти*, Милош Обреновић, II, Београд 1909, 403.

¹³⁵ S. Kemura, *Prvi srpski ustanak pod Karađorđem*, Sarajevo 1916, 296.

¹³⁶ Herzfeld, н. д., 320. Новац од 28 крајцара био је 1793. у Турској по 18 пара. ДАД, *Let. di lev.*, 105, 223. Ситан новац помиње се доста и у народним песмама: цванцике (В. Красић, *Српске народне песме*, Панчево 1880, 151; П. Петровић, *Три народне песме из Срема*, Прилози проучавању народне поезије, I, 218), марјаша Ђ. Рајковић, *Српске народне песме (женске)*, Нови Сад 1869, 45, 51), крајцаре (Рајковић, 155), новци (Богишић, 326).

¹³⁷ Стојановић, *Деловодни протокол*, 947. У Београду се 1812. у једној фиктивној краји поминје „осам гроша у марјашима“.

¹³⁸ Sorron, 310.

¹³⁹ Ивић, *Списи*, V, 1046. У Земуну су 1804. комади од седам крајцара рачунати по седам пара, а марјаша по 17 пара. Грађа из земунских архива, 46.

Србију, а мислило се да овде не важе.¹⁴⁰ Ови новчићи су рачунати по новој форинти, па је новац од 6 крајцара 1808. пао од 5 на 3 паре. Касније, у доба слома турских финансија, цванџика се рачунала по 40 (1821—22), 66 (1832) и чак 130 пара (1834).

После дуге инфлације, појачане у Турској емисијама монете са лошом легуром, нарочито у доба сукоба са Египтом, Босном и Албанијом, главне монете су показивале следеће кретање у турским грошима:

	бесарски дукат	талир орлаш	млетачка рушпа
1830	30—35 (Србија)	—	—
1831	35—42 (Србија)	15,5 (Пећ)	35,5 (Србија)
	40 (Пећ)	16—19 (Србија)	36 (Пећ)
1832	36 (Сарајево)	17 (Србија)	36,5 (Сарајево)
	42 (Пећ)	15,5 (Сарајево)	37 (Пећ)
		17—18 (Пећ)	
1833	47 (Сарајево)	15—20 (Србија)	—
	35—45 (Србија)		
1834	45 (Сарајево)	21 (Сарајево)	46 (Сарајево)
	48 (Србија)	20 (Србија)	

Курсеви су, дакле, непрестано расли и турски грош од 40 пара је постао обрачунски новац. Раније се мислило да просто скакање курсева представља знак „нездраве економике“ и кризе; уствари, пораст курсева често се одиграва у годинама економског успона и може имати разне узроке (нетачан службени однос злата и сребра што изазива отицање златника, а зато и ажију и пораст курсева због недостатка дуката; постојање лоше монете која потискује добру која зато скаче у курсу; долазак страног ситног новца који важи као и домаћи, иако нема унутрашње вредности те преплави земљу, потисне крупне монете те ове скачу; у доба рата влада често изазива пораст да би лакше исплатила трупе, што су Турци волели да чине; и инострани пораст може деловати; у доба економског успона настаје потражња крупних монета те им скаче курс, итд.). Пораст курсева крупним монетама у Турској био је изазван лошим емисијама и службеним малверзацијама и расходима, али је у неким крајевима био изазван не само ратним приликама и несрећеношћу него и појачаном трговином. Интересантно је да се у Србији 1826—27 турски сребрни грош котирао са 45 пара обрачунских, односно да је реални грош вредео више од обрачунског, што говори у прилог томе да је пораст курсева делом изазван великом потражњом за крупном, тврдом монетом. Појединачни подаци из кнежевине Србије показују да је дукат већ 1827. ишао по 34 гроша, 1829. по 30, 1835. чак по 48 гроша. Слично је било и са талирима. Међутим, Турска која је већ вековима „заустављала“ инфлацију султановим ферманима, издавала је и у ово доба прописе о обарању курсева и о обавезном курсу свих монета, и то далеко испод њихове тржишне вредности у грошима, јер је пораст курсева реално страховито обарао делом фиксиране приходе царске благајне. Портине фиктивне курсеве чаршија није марила. Али је и Србија, почевши од првога устанка, издавала уредбе о „теченију“ новаца. По службеним српским

¹⁴⁰ Ивић, *Документи*, *Vjesnik zem. arhiva* 1920, 427.

курсевима примане су уплате на благајни Кнежевине. Српски курс за основне монете био је између 1827—35 углавном сталан и зато се све више разликовао од стварног курса. Код нас се рачунало у обрачунским грошима: дукат по 24, талир по 10 гроша. Овај је благајнички курс уствари представљао монете у фиктивним грошима који су играле улогу српске монете, макар и само обрачунске српске монетарне јединице (за разлику од турског обрачунског гроша у коме су изражавани курсеви и од турског реалног гроша). Због стварнога (турскога) и службено-благајничког (српског) курса долазило је до компликованих ситуација, па су се 1831. на пример у рачунским књигама појављивали дукати, примани по 24, по 35 и по 42 гроша. До 1833. разлика је постајала све већа (у неким табелама о курсу монета тога доба не прави се ова разлика, игноришу се турски и српски курс те се добија лажна слика). Србија је 1834. завела нову обрачунску монету, „порески грош“, при примању уплата за порезе и тиме санкционисала насталу српску монету из обавезног благајничког курса; како се турски систем нешто био усталио, то се нови српски систем могао турском опет приближити, знатно више него у доба благајничког курса. Талир од 22 гроша („чаршиска“) рачунат је по 10 гроша „пореских“ те је добијена вредност од 2,2 чаршиска гроша за 1 порески; обично се давало 2 чаршиска гроша за један порески. Овим је за талир вредност у турским грошима узета за реалну и призната, а порески грош је изједначен отприлике са дотадашњим благајничким грошом по коме је дотада приман новац. Дукат је у новом новцу имао курс од 24 пореска гроша, као раније у благајничком. Нови српски порез износио је 1835 : 6 талира или 2,5 дуката, а то се рачунало као 60 гроша пореских.

Овим је у знатној мери, већ од Карађорђевог доба, одвајан српски монетарни систем од турскога, а нови порески грош је стварао основе за каснију српску монету; поред тога, Србија је рачунала са извесним уштедама у плаћању данка Турцима, јер се рачунало по двоструким курсевима. Свакако, покушаји у овом правцу извођени су већ око 1807—08, када се формирала одређена монетарна политика првога устанка.

5. Устаничка монетарна политика

У Србији су дуго памтили како су последњи господари напустили земљу и однели седам кочија златника (око 1740. године). Онда је дошло доба када мајка С. Живковића није имала грош, потребан детету за запис. Турци су у Пашалуку 1777. били тако сиромашни да им имовина (изузев коња и оружја) није вредела више од по 20 флоринти. Карађорђе је на рођењу добио дар — полутак (полугрошицу), а за талир ишао своје спахији у лов. Али је затим Херцеговац Сава Дангубић за купљену стоку доносио пуне бисаге белих новаца, осам српских свињарских трговаца из Остружнице дало је 1798. паши по 1000 гроша новог намета, Агнлија је носио ћурак од сто дуката. После слома турске власти, којој је Младен у сваком хану морао давати дукат, Чарапић је цванциком окитио прво расцветало дрво, Карађорђе је узео Рудник и неког турског дечака великодушно обдарио стопарцем, док је Прота Матија златним рушпијама и талирима барут набављао. У Пећанима старешине одлуче да турске талире-бешлуке и

ћесарске дукате, просуте по простиркама, не предају за харач него да новац намене рату. Нагло су се осилите старешине и трговци: С. Живковић је имао готовине преко 10 000 дуката, совјетник Протић је од аустријских трговаца потраживао десетине хиљада форинти, Хајдук-Вељко је у мираз добио 1 500 гроша, митровачко-шабачки трговци су склапали ортаклуке од по 40 000 гроша, а када је у Шапцу 1808. нека богата кућа изгорела, проценише штету мала са 20 000 гроша. Свака шеста пресуда шабачког суда односила се 1811. на новчана потраживања. Узун-Мирко је 1806. у Београду свом бившем мајстору Турчину даровао дукат, као и Доситеј неком рањенику 1810. и С. Текелија београдском хоџи 1811. Али је лепо крволок Пљакић натерао неког кмета да му сабљу покрије рушпама, војвода Карамарко је „набавио“ 1800 гроша када је убио два дунђера, Младен и Милоје су на дан пекли по сто ока хлеба за свој конак и људе, па се рачунало да неких дана троше по 800 форинти, пошто су за турске миљкове, јевтино куповане, дали на десетине хиљада гроша. Најпосле, Вељко је, опкољен од Турака, морао топове набијати сребрним талирима док се за Карађорђа причало да је у „Немачку“ однео дванаест сандука жутих дуката, када је епопеја завршена.

Монета је у употреби, дакле, било доста и легенде су запамтиле много о њима. Сви су новци били страни. Како је Србија водила трговину са свима суседима, била је укључена у светски монетарни систем, те је имала свих монета и осећала је све промене. Нови старешинско-трговачки слој морао је зато у своме интересу да предузме низ мера како би регулисао оптицај монета.

У Србији је нагло падала вредност основне обрачунске и фактичне монете, турскога сребрнога гроша, а губила је вредност и форинта. Зато се морала пети цена свих роба, а пре свега крупнијих сребрних и златних монета. Међутим, и поред ратних прилика било је довољно могућности да Србија јако осети инфлациона кретања у свету, али ипак недовољно економских веза да би се маса прометног средства, потребног за покривање нових цена, могла сразмерно повећати. Успореност оптицаја новца још је више доприносила привидном смањењу количине новца у оптицају; извоз је понекад био јако отежан и чак онемогућен, потреба за готовином терала је произвођача да на делимично већ загушено унутрашње тржиште изнесе све веће количине робе, држава је изискивала знатна материјална средства, па се у Србији осећала несташица прометног средства. Аустријске ратне набавке утицале су повољно на извоз Србије, али је он тешко достизао предустаничке износе.

Српска држава је своје потребе покривала директним порезима на становништво, учешћем у добити неких имућнијих категорија становништва (продаја државног плена и одузетих имања, царинама на робу, замена егзерцира за дукате трговцима итд.), иако су оне биле силаца власти, иностраном финансиском помоћи, као и сопственом производњом. Порез је ударан само четири пута.¹⁴¹ Продаја имања се веома отегла и понекад тешко реализовала; царине, кантари, ђумруци (1808 : 80 000 гроша) нису одмах доносили средства у државну касу. Свет је знао колико Србија оскудева у новцу,¹⁴² у то доба, то су биле конкретне монете, гомиле дуката и талира којих није било. Трговци

¹⁴¹ Д. Јанковић, *Правитељствујуши совјет*, Ист. гласник 1954, бр. 1—2, 266.

¹⁴² Јанковић, *Француска штампа*, 212, 266.

су се 1812. бојали да властима пријаве своја потраживања у иностранству (у страниој валути), стрепећи да та вересија не оде у „беглук“. Инострана помоћ је од саме Русије донела преко 70 000 дуката, поред врло великог наоружања.¹⁴³

Традиција о богатим рудницима, о којима се толико говорило, упућивала је устанике да покушају са обновом рударства, не само да би се задовољили војне потребе (олово, бакар, гвожђе), него и да би се добили племените метали. Совјет је 1808. писао да рудника нема, а ако би се и нашле неке богате жице, нема рудара, а ако би се и они нашли, нема се кад мислити на рударство.¹⁴⁴ Али су од свих страних сила устаници тражили рударске инжењере и раднике. Када се почело радити у окнима, вађена је и руда са нешто племенитих метала.¹⁴⁵ По једном извештају из 1808, Карађорђе и Родофиникин су организовали велико весеље у једном руднику, одржали патриотске говоре и величали рударе и њихове напоре; тада је руски представник обећао да ће додати и стручњаке за ковање новца.¹⁴⁶ Заиста је Родофиникин 1808. у своме мемоару затражио да Русија гарантује завођење српске монете.¹⁴⁷ И устанички делегат Југовић је 1809. захтевао да Русија омогући издавање сопствене српске новчане емисије. После бојева из 1809—10. говорило се у Србији да се већ вади сребро и кују турски гроши у режији српске државе.¹⁴⁸ Покушаји копања сребра и ковања сребрног новца уствари нису били изазвани потребама унутрашњег развоја економике него тежњом да се, ради набавке иностране робе, дође до звечећег новца, што је веома слично развоју који се одигравао у нашем средњем веку.

Устаници су предузимали разне мере против утицаја инфлације и монетарне кризе у суседним земљама, чију су монету употребљавали. Совјет је забранио да се примају аустријске банкноте и причало се да прети смртном казном ономе ко би страни папирни новац примио. Српски поданици су смели узимати само златни и сребрни аустријски новац.¹⁴⁹ Казна се често састојала и од 50 батина. Цар је тражио од генерала Симбшена да интервенише у Београду против ове устаничке мере.¹⁵⁰ По споразуму трговаца на граници, Срби су ипак пристајали да узму банкноте, али само ако им се обезбеђивало да их могу вратити кроз неколико дана. Тако су банкноте ипак признате у Србији као једна неопходност у повећању количине прометног средства. Села нису примала „банке“, али су поједини трговци крајем 1808, на главним трговачким местима дуж Саве и Дунава, спремно узи-

¹⁴³ Вукићевић, *Годишњица* 31, 177, 178, 212; уп. Јанковић, *Француска штатна*, 232, 277, 345, 347; Ваталака, 233, 262, 620, 925; Гавриловић, *Гласник ДСС* 3, 182; Гавриловић, *Исписи из париских архива*, 115, 552; Ивић, *Списи*, IV, 1007.

¹⁴⁴ Ивић, *Списи*, V, 278.

¹⁴⁵ А. Ивић, *По Србији кнеза Милоша*, *Споменик* 74, 88; Караџић, *Правитељствајушичи совјет*, 7; Ивић, *Списи*, V, 39, 950; С. Милутиновић Сарајлија, *Сербанка*, Лајпциг 1826, III, 30; В. Вогишич, *Разбор сочинения*, 186.

¹⁴⁶ Ивић, *Списи*, V, 950; Слично већ и 1807. Ивић, *Списи*, IV, 982.

¹⁴⁷ Вогишич, *Разбор сочинения*, 172; Н. Дубровин, *Сербский вопрос в царствование императора Александра I*, *Русский вестник* 1863, 566.

¹⁴⁸ Гавриловић, *Гласник ДСС* 3, 182; Ј. Мишковић, *Опис рудничког округа*, *Гласник СУД* 34, 223; Петровић, *Финансије и установе*, I, 85, 92, 93; Љ. Љубишић, *Шеста година српског устанка*, Београд 1910, 64.

¹⁴⁹ Ивић, *Списи*, V, 953, 966, 981, 1022, 1024, 1045, 1046, 1050; *Протокол шабачког магистрата*, 142, 193, 206, 207. Сто форинти шајна било је 1809, ипак, пуних 80 сребрних форинти.

¹⁵⁰ Ивић, *Списи*, V, 981.

мали овај аустријски новац. Аустријска команда је сматрала да се трговачка размена не може сва обављати путем трампе или плаћањем искључиво у злату, толико потребном за ратне издатке; то су схватили и српски трговци, па су у Митровици и Земуну за своју робу примали „банке“, новац у „шајну“, иако је у Београду, на згради Совјета, био истакнут проглас са упозорењем да се „шајн“ не сме примати ни уносити у Србију.

Истовремено је био забрањен и извоз злата из Србије. То је била меркантилистичка мера, у Аустрији током XVIII века примењивана према Турској и сада је уведена и у Србији. Само је четири дуката путник смео изнети из земље.¹⁵¹ Српски државни органи су чак прегледали оне који су прелазили у Аустрију да би спречили извоз „тврде валуте“, а строга аустријска карантинска граница учвршћивала је и српску границу и спровођење монетарних и других мера на њој. Ово је свакако нешто отежавало трговину коју је иначе Совјет, у своје интересу, свим силама помагао. Поводом неких аустријских запрека трговини писао је тада Карађорђе да рестрикције „заустављају пристојно дејствије трговаца и капитала њихови“; не будући у пристојном употребљенију и окретању, никакву им, ползу не приносе“¹⁵² (иначе је Вожд мислио да већ сувише српских грађана прелази на трговину, напушта земљорадњу и мисли да је много учинио ако нешто робе извезе, а увезе мало намирница). Банкноте су осетно погоршале аустријски монетарни систем и његову стабилност. Настале су велике разлике у ценама када се плаћало у злату, сребру или „шајну“. Један коњ је у области Оршаве стајао 64 форинте у турској сребрној монети, 42.40 у „конвенционом“ аустријском новцу или 80 форинти у банкнотама (1808).¹⁵³ Већ 1795. давало се за 100 форинти по 120 папирних форинти, а затим је „шајна“ било све више. Дубровачки представник у Бечу јављао је крајем 1800. својој влади шифрованим писмом да је потребно сместа извадити новац из банака и уложити у некретнине, јер ће иначе инфлација однети сав новац Републике.¹⁵⁴

¹⁵¹ Исто, 1016, 1024, 1036. Совјет је почетком 1809. издао наредбу да се златници не смеју носити о врату у огрлицама. По мишљењу П. Васића (Српска ношња за време Првог устанка, Ист. гласник 1954, бр. 1—2, 184) ради се о мери против источњачког кинђурења. Међутим, власт је у Шапцу ствар друкчије схватала, те је одобрила ниске са новцима само онима који исту количину злата ставе у државну касу, односно — омогућила је ово кићење само богатјима (Протокол шабачког магистрата, 106). Огрлице од златника и талира су се и даље носиле. Протокол, 172; Ивић, Између Првог и другог српског устанка, 64; М. Бан, Живот мајора Мише Анастасијевића, Гласник СУД 71, 261.

¹⁵² Ивић, Списи, V, 443. Део капитала почео се улагати у лихварење, те су на дневном реду биле жалбе против зеленаша и лихвара. Ивић, Списи, V, 823. Н. Шкуљевић је чак откупљивао облигације малих дужника и упропашћавао их када нису могли положити готов новац. Ивић, Једно сведочење Вука Караџића, 78. У Нишу је око 1730. камата била 15 и 20, па чак и 30% („пара на грош месечно“). Хаџи-Васиљевић, Тештери нишке митрополије, 50, 52, 66, 68, 69. У Црној Гори тога доба камата је износила по 16,6%, али и само 6,25; 10; 12,5%. Т. Никчевић, Политичке струје у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку, Цетиње 1958, 35, 37; Божић-Павићевић, Паштровске исправе, 202, 217, 219; Записи 20, 99. У Цариграду 1709. била је камата једном 14% (ДАД, DF 136, 203), у Рушчуку 1744 — 24% (DF 162, 249); у Загребу 1757 — 6% (DF 176, 49), у Дубровнику — 8% (DF 184, 192), у Будиму — 8—10% (Витковић, Споменици, II, 55; IV, 252, 283). У Шапцу у доба устанка камата је била висока, око 20—25%, Протокол, 91, 125.

¹⁵³ Један во је стајао: 57 — 38 — 71.15; кржава: 42 — 28 — 52.30; овца: 8 — 5.20 — 10 форинти. Ивић, Списи, V, 815, 829.

¹⁵⁴ Писмо из Беча од 15 XII 1800, ДАД, Acta XIX, 4/41.

За дукат се око 1810. давала банкнота од 25 форинти. Из рачуна неких српских представника у Вечу види се да је дукат 1814—15 рачунат са 12,5—13 турских гроша, а да је у конвенционим форинтама растао још брже. Дукат је јуна 1814. био по 9.30, у јулу — 12, крајем 1814. и почетком 1815. по 11.8, у априлу 1815 — 13, затим 13.20, онда 12.18 а у другој половини 1815. и почетком 1816. дукат се рачунао по курсу од 17 форинти. Српско-аустројска погранична плаћања су зато у великој мери обављана у злату и сребру (плаћање у готовом, у меницама и обвезницама које су гласиле на такву монету и ретко само у банкнотама, док је трампом размењивано сразмерно мало робе).¹⁵⁵ Устаници су највише волели да примају готов новац за своје испоруке, а то је у оно доба пре свега и био метални, исковани новац (1810).¹⁵⁶ Почетком 1811. Аустрија је објавила свој чувени „финанцијатент“: 1 060 милијарди папирног новца преведено је на форинте уз задржавање само 20% старе вредности. Оборена је вредност и бакрењацима.¹⁵⁷

Српска држава је предузимала мере и против лоших и опсечених монета. Карађорђе је забрањивао „јексик-дукате“ и прописивао им нижи курс.¹⁵⁸ Младен Миловановић је неке своје конкуренте из Земуна упропашћавао износећи да имају опсечене дукате које држава мора запленивати а власнике власт мора затварати.¹⁵⁹ Што се тиче завођења присилних курсева, Младен је често поступао веома исправно: курсеви су расли у лошим односно фиктивним турским грошима, али у неким годинама су талир и дукат скакали пропорционално, те се поред турског гроша, који се није ни појављивао, могао уводити „грош“ као нека српска јединица за одређивање курсева, који су могли остајати релативно чврсти када се искључивао турски новац.

6. О ценама у Србији

Стари записи, па и многи извештаји, обраћају пажњу на цене и наднице тек када оне достигну неку изванредну висину. Међутим, многе цене зависе искључиво од политичких прилика, ратова, поморских блокада итд. (кафа, пиринач, со, а често и жито), те поремећаји у ценама говоре о политичким променама а не о општим економским тенденцијама дужих периода; разне белешке ипак доносе баш ове

¹⁵⁵ Грађа из земунских архива, 490; Петровић, *Финансије и установе*, II, 3.

¹⁵⁶ Грађа за нову српску историју, Гласник ДСС 2, 219.

¹⁵⁷ Уп. Стојановић, *Стари српски записи*, IV, 5419; J. Bösendorfer, *Diarium sive prothocollum venerabilis conventus s. Cruci inventae esseciani intra muros*, Starine 35, 135.

¹⁵⁸ Стојановић, *Деловодни протокол*, 1291. Теразије за мерење монете су зато стално биле у употреби код пословних људи. Р. Грујић, *Споменик* 52, 110, 122; слично и код неких дубровачких трговаца у Београду и Прокупљу XVII века. Ове теразије помињу се и у народним песмама. *Hrvatske narodne pjesme, Junačke pjesme*, II, 108. О курсу после 1813. низ података: Hadžibegić, *Džizja ili hatač*, Prilozi za or. filologiju V, 55; В. и Н. Петровић, *Грађа за историју Краљевине Србије*, I, 290; II, 465, 478, 490, 497; В. Скарић, *Из трговачких гефтера и писама*, Загреб 1914, 8—9; J. Jelenić, *GZM* 1927, 177—178; Ихчиев, *Известия ист. др.* III, 184, 189—190; Г. Елезовић, *Турски споменици*, I, Београд 1940, 1065—1071; Д. Вуловић, *Књажевска канцеларија, Пожешка нахија*, 366, 381, 438; Петровић, *Финансије и установе*, I, 488—497; II, 722, 795, 1030; III, 60, 61, 280; Р. Марковић, *Књажевска канцеларија, II, Крагујевачка нахија* 1815—1839, Београд 1954, 256, 257, 277, 305, 367, 390, 398, 406, 423, 437, 439, 442, 481; Димитријевић, *Један наш трговачки дневник*, 384—385; итд.

¹⁵⁹ Soppron, 495; Грађа из земунских архива, 418, 493.

цене. Велики центри су скупоћу доживљавали пре него забаченији крајеви, а подаци махом потичу из таквих центара. У табелама начињеним на основу многобројних података из доба ратова, глади, неродице, поморске блокаде, прекинутих путева, суше, страшне оскудице у опседнутим тврђавама или похараним нахијама, или на основу изолованих помена о ценама у неразвијеним областима где је увек жито било релативно скупо а месо јевтино, нормалне ниске цене изгледају као изузетни, ненормални и „сигурно“ веома краткотрајни „падови цена“. Мало је и очувано података, те се о неким потпуним табелама не може говорити, али ће један већи број помена о ценама ипак осветлити и ову страну економско-монетарног система у Србији у доба око године 1800.

Ниш је 1730—35. имао следеће цене (једна ока, у парама): месо — 2,3—3; вино — 2; ракија — 8; свеће — 40; шећер — 40; кафа — 90—115.¹⁶⁰ У Пећи се рачунало средином XVIII века: масло — 9; сапун — 15; челик — 13; ракија — 11 пара. Прокупље је 1765—75 рачунало: вуна — 8—13; восак — 43—46; пшеница — 2; вино — 1; кукуруз — 1,7; брашно — 1,7; челик — 20; арпаџик — 5—16; масло — 7—12; једна овца — 80—85 пара. Дубровник је у XVIII веку имао доста сталне цене и пораст долази тек око 1775—80, рачунао у турском новцу. Фина вуна стајала је овде (у окама и парама): 1739—83. — 10—13; 1791 — 26; 1807 : 51; 1809 : 42. Жути восак био је у Дубровнику (у окама и парама) : 1770—1788 — 70—95; 1789 — 113; 1790 — 92—94; 1804 — 186—200; 1805 — 225; 1806 — 220—223; 1807 — 220. Восак је у Рушчуку 1783 : 72, у Сарајеву 1792 : 95 пара.

У Србији се пшенично брашно рачунало: 1801 — 10,4; 1802 — 17; 1804 — 60 (глад у Београду); 1807 — 40 (глад); 1808 — 12; 1815 — 20 пара. Цена од 12 пара за оку из 1808 рачунала се међутим за веома високу. Бијело Поље је 1806. имало цену од 31 паре за оку а 10 за месо, што је било страховито скупо. Пшеница је имала цену у Србији: 1796 — 3,2; 1800 — 12 (глад); 1801— 8; 1802 — 17; 1803 — 15; 1806 — 12; 1807 — 40 (глад); 1816 — 20 (глад). Тада је у турским лукама ока жита стајала: 1793 — Смирна 8; Александрија 3,5—5; Патрас 6; 1794 — Модон 6; Цариград 7—8; 1795. — Смирна 8—10; Патрас 6,5; Александрија 4—5; 1796 — Солун 5; 1802 — Цариград 10; Одеса 5. Ранија цена била је: Солун 2 (1749), Модон 1,5 (1761). Ока хлеба је тада у Дубровнику била: 1797 — 9,5; 1798 — 6; 1804 — 15 пара. Шабац је за хлеб имао цену: мај — септембар 1808 — 8; јануар 1811 — 10; фебруар — април 1811 — 12 пара за оку. Дубровник је оку говеђине рачунао 1778—95 — 4—5; 1798—1805. — 8—10; 1806 — 10; 1808 — 20 пара (било је додуше већ и 1792. меса по 10 пара, а бугарско свињско месо стајало је 1804. чак 18 пара).

Шабачке цене за мај (септембар) 1808. биле су: говеђина — 10 (10); кукуруз — 10; вино 15—18 (8—16); риба 8—12; ракија 35—40 (16—36); овчетина — 16 (12); свеће — 44; пасуљ — 17; јечам — 3. Шабац је 1811. рачунао: говеђина — 14; вино — 8—16; ракија — 16—36; кукуруз — 10. У Београду и Поречу биле су цене 1813: со 6—10; пиринач — 27; ракија — 25; моруна — 80; дуван — 67; вино —

¹⁶⁰ Овде се неће износити извор за сваки наведени податак, јер би документација морала бити опширнија него само излагање, које при данашњем ступњу истраживања и објављивања грађе не може много више да пружи, те остаје на нивоу екскурса и нацрта.

8; кукуруз 2,8—3; челик 59—70; восак — 135; вуна — 90; арпаџик — 20 пара. Ово треба поредити са гладном годином 1802, када је брашно било 17, вино — 12, ракија — 17, док су у сличној 1815. години у Београду рачунали брашно по 20, месо — 20, пиринач по 60 пара. Просто вино је у Србији 1812. стајало око 4 паре, а у Цариграду је већ 1803. било до 10 пара. Ока пиринча била је у Дубровнику: 1785.—91 — 10—12; 1798 — 16; 1802 — 17—19; 1805 — 22 паре; у Александрији је већ 1796. ока за извоз рачуната све до 15—16 пара. Разлике међу великим центрима су очигледне, али је крајем XVIII века пораст свих цена несумњив. Један запис косовског манастира Девича из 1788. жали се како је жито страховито поскупело и наводи цену од 4 паре за оку; када су устаници 1807. узимали жито у Земуну, плаћали су по 7—8 пара и то се сматрало за веома ниску цену. Месо је у доба устанка стајало око 10 пара, а српска власт је 1808. хтела силом да снизи цену на 3 паре, као у старо доба.

За Србију су забележене цене у крајцарама (1 крајцара је 2/3 паре, те се цене, да би се поредиле са ценама израженим у парама, морају смањити за 1/3 и тако претворити у паре): вино — 4; говеђина — 10; овчетина — 14; брашно — 10 крајцара (1806). Ока брашна била је 1807. око 9,3 а ока жита по 7,5 крајцара; 1808. кукуруз је увожен по непуних 5 крајцара. Ока брашна је међутим у Земуну већ 1791. била по 15 а 1797. ока меса по 8 крајцара, значи као и десетак година касније.

И у Босни је постојала релативна скупоћа жита и јевтиноћа меса. Фојнички рачуни око 1760. узимају месо по 6, ракију — 11, восак — 100 пара (1784. је месо 6—8 пара). Кретање цена у Сарајеву било је:

	1788	1791	1794	1804	1805
хлеб	5	4	—	5	7
говеђина	5	—	6—7	7	—
со	4	—	—	—	7
брашно	7	—	—	—	—
пиринач	20	11	18—20	—	32
мед	22	18	—	—	34

Наравно да је у „гладно доба“ све било друкчије: за 1741. забележено је да ока овчетине стаје 13, говеђине — 8, пшенице — 40 пара, више него касније. Највећи скок имали су велики турски градови, а нарочито Цариград који је у доба ратова, буна и нереда снабдеван уз највећу муку. Један извештач из 1771. износи да је у то ратно доба хлеб дошао на 20, масло на 60, месо на 12 пара; 1805. месо је дошло на 50, а масло на 120 пара. Руски посланик Италијански јавио је како цене страховито скачу, на прелому XVIII и XIX века:

	1798	1802	1806
обичан хлеб	9	12	18
брашно	12	16	30
говеђина	12	16	30
пиринач	14	20	38

Таквога пораста у Србији никада није било. Много касније, 1827, били су српски депутати у Цариграду запањени фантастичним це-

нама: хлеб — 32, овчетина — 65; говеђина — 40; масло — 120 пара; тада су у Србији цене биле за половину ниже.

Већина цена скочила је у Србији крајем XVIII века. Жито је још крајем века стајало око 3 паре, а у првој деценији XIX века обично око 10 пара; вино је од 1—2 паре (1770) скочило на 4—8 пара. Овај се развој цена наставио и у следећим годинама. Око 1815.—16. владала је у Србији велика скупоба; онда је дошло до пада цена и оне су се усталиле све до око 1827—28. године. Житарице су задржале скоро истоветну цену у периоду 1817—28. (пшеница је у мањим местима 1821—22 3,5—4; 1826—29 — 3—5 а 1830 — 12 и онда остаје високо, на 12—16; кукуруз је 1826—28 — 2,5—4; 1829—30 — 6—8; 1831 — 8—16 и остаје високо; јечам је 1824—28 — 2—4; 1831—33 — 6—10 пара). Масло је у Крагујевцу стајало: 1815—16 — 100—120; 1820—21 — 50; 1823 — 80; 1826 — 60; 1828 — 70. Мед је стајао: 1802 — 34; 1808 — 34; 1813 — 40; 1820—28 — 40—44; 1831—33 — 50; 1834 — 70. Ока вуне је стајала 1804 — 23—30; 1813 — 90; 1819 — 62; 1824 — 35 пара једна ока. Крагујевац је 1829—33 имао следеће цене, повишене у односу на претходни период:

	1829	1830	1831	1832	1833
пшенично брашно	10—16	14—20	16	25	—
кукурузно "	8—14	9—14	—	—	—
јечам	8—9	8—10	6—10	7—8	11
пиринач	70	60—70	68	100	140
кукуруз	8	11	8—16	8—12	11—12
хлеб	—	17—20	10—11	16—17	16—17
вино	9—10	9—12	9—10	30	24
ракија	10—30	30	—	—	30
свињско месо	18—44	20—40	60	40	—
говеђина	14	14—16	32	—	40
овчетина	18	18—20	36	—	—
маст	100	105—120	—	—	180
свеће	80	80	120	140	140
зејтин	160	160—200	140—260	280	290
кафа	200	240	400	400	420

Нарочито је била порасла цена соли, која је достигла 40 пара, док је раније била само 15—20 пара.

Надница аргата у Нишу била је 1730. по 8 пара; у Фојници се 1770. косцу плаћало по 20 пара. Из Цариграда су странци јављали да се јако пењу наднице од око 1770; слично је било и у Дубровнику, где су занатлије (односно надничар) примале у парама: 1776—91 — 30—36 (14); 1792—98 — 40 (18); 1798—1804 — 80 (40) пара. По србијанским прописима из 1813. имао је мајстор без хране 50 пара а са храном 30 пара, док је надничар имао само 25, пара; жетелице су почетком устанка добијале 12—15 пара и храну. Али је 1812—13. у градовима мајстору давано и по 80 пара наднице. У следећим деценијама наднице су знатно порасле. Мајстор је у Пожаревцу имао 80—100 пара, а момак по 60—70, мада је мајстор могао добијати и само 65 пара (1825); у Крушевцу је 1812. мајстор имао 115 пара а затим 1835—36. и 200—240 пара. Рачуно се око 1835. да мајстору припада 5—6,

калфи 4, а раднику 3 гроша наднице; носачи су тада добијали око 130—140 пара на дан.

У Србији XVIII века било је у оптицају много разних врста монета, али је преовладавао аустријски новац јер је земља била најтешће повезана са Аустријом путем велике извозне трговине. Поред аустријских било је и монета из већине држава чији је новац имао међународни значај у овом периоду. Ово показује да је Србија у извесном смислу постала део светске монетарне заједнице, мада је ступањ развоја робно-новчане привреде у њој био знатно нижи него у другим државама. Доминација аустријске монете показује степен економске повезаности са Аустријом и слабост српско-турске трговине, што је несумњиво јако утицало на политичко одвајање од Турске. Инфлација, која у Европи а нарочито на Леванту почиње око 1780. године, особито последњих година XVIII века, захватила је веома снажно и Србију и изнела сву њену повезаност са општим европским развојем, са европским тржиштима, њиховим монетама и њиховим тенденцијама. Борба за сопствену државу показала се и у настојању да се пуне у оптицај емисије сопствене, српске монете, а борба против лошег новца, завођење редовног курса у српским обрачунским грошима и друге мере које је спроводила српска држава, показују напор српског руководећег слоја да искористи ситуацију на монетарном пољу (инфлацију и њене специфичности у Турској и Аустрији), али и да не дозволи да инострани ванекономски поступци (прописи и слично) погоде Србију. Испитивање монете и њеног развоја и кретања у револуционарној Србији пружа могућност за сагледање ступња развоја Србије тога периода, у коме је она покушала да створи и нову сопствену монету.

Вук ВИНABЕР